

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

ЛИТОВЧЕНКО ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 374.013.42(477)(02)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ
СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВ 8-11 КЛАСІВ
У КОМПЛЕКСНИХ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор,
Пустовіт Григорій Петрович,
Рівненський обласний Інститут післядипломної педагогічної освіти, професор кафедри природничо-математичної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Сейко Наталія Андріївна,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, професор кафедри соціальних технологій;

доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Коляда Наталія Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Захист дисертації відбудеться « 6 » травня 2021 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060 м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.ipv.org.ua> та у науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України (04060 м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано « 5 » квітня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. В. Гончар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі розвитку України як європейської держави, яка втілює прогресивні соціальні цінності, питання соціального становлення дітей та учнівської молоді особливо на часі. У складній соціокультурній ситуації частина української молоді є свідомим рушієм громадських змін, що є свідченням успішності її соціального становлення. Утім, соціальні девіації у дитячому і молодіжному середовищі не втрачають актуальності, що зумовлено як соціально-економічними негараздами, так і кризовими явищами культурно-ціннісної сфери. Отже, актуалізується роль освітніх інститутів стосовно соціально-педагогічного супроводу учнів на шляху їх соціального становлення.

У контексті означеної проблеми суттєвими є положення міжнародних документів (Конвенція ООН про права дитини (1989); Постанова Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010); Постанова Європейської комісії «Інвестиції у дітей: розірвати коло неблагополуччя» (2013) тощо), у яких наголошено на фундаментальних принципах здійснення соціально-педагогічної/соціальної роботи: дії в найкращих інтересах дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства та ін.

Соціальне становлення особистості є предметом аналізу філософії, соціології, психології, педагогіки, соціальної психології, соціальної педагогіки та інших наук. Сучасні представники української *філософської* думки розуміють сутність «становлення» як «перехід від однієї визначеності буття до іншої», ознаку проблемності людської діяльності, яка підкреслює «незавершеність» самої людини, необхідність для неї «добудовувати» форми свого мислення, пізнання та спілкування зі світом (І. Андрущенко, О. Вусатюк, С. Линецький, А. Шуба та ін.).

У межах *соціологічної* науки у контексті проблеми актуальними є положення концепції соціального характеру (Е. Фромм), концепції соціальної аномії (Е. Дюркгейм), теорії соціальних ролей (Р. Лінтон, Дж. Мід, Т. Парсонс); сучасної соціології особистості (Д. Белл, А. Турен, О. Тоффлер та ін.), де розглядаються проблеми розвитку особистості в динамічному соціальному світі, формування соціальних типів особистості за різних суспільно-політичних умов (С. Макеев та ін.).

Психологічні аспекти становлення особистості представлено у працях Б. Ананьєва, К. Альбуханової-Славської, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Леонтєва, А. Петровського та ін. Чільне місце у розробці проблеми особистісного становлення дітей на різних вікових етапах посідають наукові здобутки І. Беха, М. Боришевського, О. Кононко, Г. Костюка та ін.

Актуальність проблеми набуття людиною соціальності, становлення її як суб'єкта соціальних відносин зумовлює науковий пошук у межах *соціальної педагогіки*, що інтерпретують процеси соціально-педагогічного впливу (соціально-педагогічного супроводу, соціального виховання тощо) на розвиток і становлення особистості у різних соціальних інститутах, а також суб'єктивні

процеси формування соціальних якостей особистості, становлення системи цінностей, формування готовності до виконання соціальних ролей (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Р. Вайнола, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Н. Коляда, Г. Лактіонова, В. Панок, Ж. Петрочко, І. Рогальська-Яблонська, Н. Сейко, Т. Федорченко, В. Шахрай, Л. Штефан, Н. Чернуха, С. Харченко та ін.).

У такому контексті особливої актуальності набуває *позашкільна освіта* як освітній інститут. Теоретичним та методологічним основам позашкільної освіти присвячено праці О. Биковської, В. Вербицького, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та ін. Діяльність установ неформальної освіти дітей та молоді розглянуто у працях R. Clarijs, яким здійснено дослідження у межах проєкту Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей та молоді (*European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth*). Різні аспекти проблеми виховання й соціалізації учнів представлені у працях І. Беха, О. Безкоровайної, П. Вербицької, К. Журби, О. Єжової, О. Докукіної, Л. Канішевської, О. Комаровської, Т. Кравченко, Н. Миропольської, І. Шкільної та ін., зокрема, у закладах позашкільної освіти (В. Мачуський, А. Корнієнко, Г. Пустовіт, О. Семенов, А. Бойко та ін.).

Однак, незважаючи на наявність суттєвих теоретико-методичних напрацювань щодо різних аспектів проблеми становлення особистості, слід констатувати, що на сьогодні відсутній цілісний підхід до обґрунтування теоретико-методичних основ соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти з позицій соціально-педагогічної науки.

На теперішній час актуалізуються *суперечності* між:

- суспільними вимогами до освітніх інститутів у забезпеченні соціально-педагогічних умов становлення особистості, здатної до самореалізації у суспільстві на основі інтеріоризації суспільних норм і цінностей, свідомої соціальної позиції, і недостатньою мірою вирішення таких завдань у освітній сфері;

- соціально-педагогічним потенціалом закладів позашкільної освіти у соціальному становленні особистості, підтримці учнів вразливих груп, соціально-педагогічній профілактиці, створенні інклюзивного освітнього середовища й відсутністю цілісного теоретичного обґрунтування цієї проблеми у галузі соціально-педагогічної науки;

- розвитком соціально-педагогічної науки як такої, що вивчає особливості соціального виховання, закономірності становлення особистості і роль соціальних інститутів у цьому процесі, і недостатнім концептуальним визначенням процесу соціального становлення особистості у комплексних закладах позашкільної освіти;

- значними можливостями закладів позашкільної освіти щодо соціально-педагогічного супроводу соціального становлення підлітків, старшокласників і недостатньою мірою теоретичного обґрунтування і практичної реалізації такої соціально-педагогічної технології.

Зазначене вище визначило правомірність і доцільність теоретико-методологічного аналізу та концептуалізації соціального становлення учнів 8-11

класів у закладах позашкільної освіти, обґрунтування соціально-педагогічного потенціалу цих установ.

Актуальність проблеми в умовах викликів сьогодення, потреба її теоретичного та практичного розроблення й систематизації, а також визначені суперечності зумовили вибір теми дослідження: *«Теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних позашкільних навчальних закладах»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідних тем лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України: «Педагогічні засади оптимізації виховного потенціалу навчального процесу у позашкільних навчальних закладах» (державний реєстраційний №0108U011077); «Теоретико-методичні засади формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей у процесі пізнавально-практичної діяльності» (державний реєстраційний №0112U001228). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол №6 від 24.06.2010); Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №7 від 26.10.2010).

Об'єкт дослідження – процес соціального становлення учнів у закладах позашкільної освіти.

Предмет дослідження – теоретичні й методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти.

Мета дослідження: на основі цілісного наукового аналізу проблеми дослідження визначити та обґрунтувати теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти, зокрема, концептуальні основи та технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти.

Відповідно до мети та концептуального бачення структури дослідження визначено такі **завдання**:

1. На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми визначити теоретичні засади соціального становлення особистості; уточнити сутність поняття «соціальне становлення особистості» та визначити структуру цього феномену стосовно старшого підліткового, старшого шкільного віку.

2. Здійснити порівняльний аналіз концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн.

3. Обґрунтувати соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні учнів 8-11 класів.

4. Теоретично обґрунтувати концептуальні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти.

5. Визначити критерії, показники соціального становлення учнів 8-11 класів комплексних закладів позашкільної освіти та з'ясувати стан проблеми у освітній практиці.

6. Схарактеризувати сучасний стан та особливості соціально-педагогічної діяльності закладів позашкільної освіти з дітьми різних соціальних груп у їх соціальному становленні.

7. Розробити та апробувати технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти.

Концепція дослідження. В основу дослідження покладено ідею про *соціальне становлення особистості* як культурно-історичне відтворення індивіда як людини; становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і соціальної діяльності, який утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості, займає відповідне місце в суспільстві та виконує певну роль; набуття *соціальності* як готовності до участі у складній системі соціальних відносин, реалізації власного соціального потенціалу, та становлення *індивідуальності*.

У межах проблеми соціального становлення особистості актуальною є наступна психологічна позиція І. Беха (2008): «Особисте зростання залежить від того, наскільки певна особистість поєднується з загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою зміцнюється її духовна свідомість. Остання є тією внутрішньою інстанцією, в якій здійснюється згадане єднання як процес набуття смислу соціальних вимог».

Основа дослідження складає також ідея про *соціально-педагогічний потенціал закладів позашкільної освіти як освітнього інституту*, що виконує функції освіти, виховання, соціально-педагогічної профілактики; відіграє роль центрів виховної і соціально-педагогічної роботи у соціальному середовищі, яка будується у тісній співпраці з закладами освіти і культури, центрами соціальних служб, громадськими організаціями, батьківською громадськістю; вирішує завдання соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів, а також соціально-педагогічної підтримки учнів вразливих груп; створення інклюзивного освітнього середовища, соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей та молоді.

Суттєвими для нашого дослідження видаються два акценти:

– на значенні *соціального середовища*, яке у широкому сенсі визначається впливом держави, суспільства в цілому на виховання підростаючого покоління; у вузькому сенсі – впливом середовища життєдіяльності на процес становлення особистості (ідеї П. Наторпа, П. Бергеманн, І. Песталоцці та ін.);

– на вагомому значенні у процесі соціального становлення особистості *особистісного потенціалу* людини (ідеї педагогіки Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо та ін.).

Концепція дослідження знаходить вияв на методологічному, теоретичному і практичному рівнях.

Методологічний рівень концепції відображає єдність та взаємозалежність фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми, що покладені в основу дослідження, а саме: *аксіологічний* (з позиції аксіологічного підходу розглядаються найбільш суттєві психологічні аспекти становлення особистості («цінність у духовній сфері особистості», «духовність особистості у діяльнісних пріоритетах» та ін.) (І. Бех); *системний* (дозволяє розглядати процес соціального

становлення особистості як систему взаємозалежних особистісних перетворень, що виявляються у взаємопов'язаних сферах становлення особистості: самосвідомість, діяльність, спілкування, й відображають становлення соціальності людини); *культурологічний* (дозволяє розглядати соціальне становлення особистості як соціокультурний процес розвитку її соціальних, індивідуальних, інтракультурних якостей; становлення системи цінностей, формування світогляду, що здійснюється у певному соціокультурному середовищі, яке визначає ціннісно-смісловий розвиток особистості); *феноменологічний* (дає змогу інтерпретувати соціальне становлення людини як соціально-психологічний, соціально-педагогічний феномен; складне, неоднозначне соціально-, культурно-, суб'єктивно- та об'єктивно зумовлене явище; як процес набуття людиною соціальності в процесі засвоєння та привласнення форм соціального буття, становлення особистісних характеристик, розвитку свідомості); *екзистенціальний* (дає змогу розглядати сутність соціального становлення особистості як процес розвитку унікальної особистості, здатної самостійно зробити свій соціальний і екзистенціальний вибір, що передбачає усвідомлення власної індивідуальності шляхом виходу за межі самої себе, реалізації власного унікального потенціалу).

Дослідження ґрунтується також на *міжнародних підходах та актуальних ключових принципах соціальної педагогіки/соціальної роботи* (дії в найкращих інтересах дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства; забезпечення прав дітей, створення дружнього до дітей середовища; розвиток потенціалу та можливостей особистості).

Теоретичний рівень об'єктивується у аналізі концепцій, вихідних категорій, понять, актуальних у контексті проблеми соціального становлення особистості у межах філософської, соціологічної, психологічної та соціально-педагогічної наук, що дозволило визначити теоретичні засади соціального становлення особистості; дослідженні психосоціальних основ соціального розвитку особистості у підлітковому, старшому шкільному віці; уточненні сутності поняття «соціальне становлення особистості» та визначенні структури цього феномену стосовно старшого підліткового, старшого шкільного віку; здійсненні порівняльного аналізу концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн; обґрунтуванні соціально-педагогічного потенціалу комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні учнів; визначенні критеріїв та показників соціального становлення учнів 8-11 класів комплексних закладів позашкільної освіти та діагностувальної процедури для встановлення стану досліджуваної проблеми у освітній практиці; характеристиці стану та особливостей соціально-педагогічної діяльності закладів позашкільної освіти з дітьми різних соціальних груп у їх соціальному становленні; теоретичному обґрунтуванні концептуальних основ соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти та технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів закладів позашкільної освіти.

Практичний рівень концепції представляє розроблення та апробацію технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти, а також розроблення й перевірку ефективності змісту та методів соціально-педагогічної роботи у її межах.

Реалізація концепції передбачає удосконалення чинної соціально-педагогічної практики соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти.

Визначені концептуальні положення стали підґрунтям для **гіпотези дослідження**. *Загальна гіпотеза* полягає в тому, що успішність соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти зумовлена, по-перше, особистісним потенціалом учня, його соціальною позицією; по-друге, соціально-педагогічним потенціалом закладу позашкільної освіти у створенні сприятливих умов для соціального становлення старших підлітків, старшокласників; реалізації актуальних напрямів соціально-педагогічної діяльності.

Загальна гіпотеза конкретизується у **часткових гіпотезах**, які передбачають, що соціальне становлення особистості (учні 8-11 класів) у комплексних закладах позашкільної освіти буде відбуватися успішно за таких умов:

- визначення концептуальних основ соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти;
- теоретичного обґрунтування і реалізації соціально-педагогічного потенціалу комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні учнів, реалізації соціально-педагогічної діяльності щодо соціально-педагогічної підтримки учнів вразливих груп; соціально-педагогічної профілактики; соціальної реабілітації учнів з ООП; соціально-педагогічної підтримки обдарованих учнів;
- розроблення та апробації технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти;
- підготовки фахівців соціальної сфери до вирішення відповідних соціально-педагогічних задач.

Методологічну основу дослідження становлять: філософські, соціологічні, психологічні, педагогічні ідеї, що розкривають діалектичний зв'язок явищ об'єктивної та суб'єктивної дійсності; принцип вивчення їх у розвитку та перспективі на основі єдності загального, особливого, індивідуального; філософські, соціологічні, психологічні засади становлення особистості; діалектична теорія про взаємозв'язок, взаємообумовленість індивідуального та соціального; положення аксіологічного, системного, культурологічного, феноменологічного, екзистенціального методологічних підходів; методологічні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, методологічні основи позашкільної освіти.

Основними методологічними ідеями є: ідея про потенціал соціального середовища (П. Наторп, П. Бергеманн, І. Песталоцці, К. Ушинський, Дж. Дьюї та ін.); ідея про значення особистісного потенціалу людини у процесі соціального

становлення особистості (Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, В. Сухомлинський та ін.); ідея взаємодії особистості й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (Л. Виготський, І. Бех, Г. Костюк та ін.).

Теоретичну основу дослідження становлять соціологічні, психологічні, соціально-педагогічні теорії і концепції. Зокрема, у галузі *соціології*: теорія соціальних ролей (Р. Лінтон, Дж. Г. Мід, Т. Парсонс, Р. Мертон та ін.), концепція соціальної аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон); положення психоаналітичної соціології (З. Фрейд, К. Хорні, Г. Салліван, Е. Фромм та ін.), зокрема проблематика соціальної типології особистості (Г. Лассуелл, Е. Фромм, Т. Адорно, А. Кардінер, Д. Рісмен та ін.); ідеї сучасних представників соціології особистості (І. Кон, В. Бачинин, С. Макеев та ін.). Праці, присвячені *психологічним* аспектам становлення особистості (Б. Ананьєв, К. Альбуханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, П. Гальперін, О. Леонтєв, А. Петровський та ін.); психологічним та педагогічним основам виховання, соціалізації особистості (І. Бех, О. Безкоровайна, П. Вербицька, К. Журба, О. Єжова, О. Докукіна, Л. Канішевська, О. Комаровська, Г. Костюк, О. Кононко, Т. Кравченко, Н. Миропольська, Л. Гончар, В. Радул, В. Рибалка, Н. Чернуха, К. Чорна та ін.); *соціально-педагогічним* основам освітнього процесу (А. Макаренко, В. Сухомлинський), концептуальним засадам соціальної педагогіки/соціальної роботи в Україні (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Р. Вайнола, Н. Заверико, І. Зверєва, І. Іванова, А. Капська, Н. Коляда, Г. Лактіонова, М. Лукашевич, В. Панок, І. Рогальська-Яблонська, Н. Сейко, Н. Чернуха, В. Шахрай, Л. Штефан, С. Харченко, Т. Федорченко та ін.); дослідження з обґрунтування основ соціально-педагогічної науки та практики зарубіжних учених (Я. Оспанова, G. Eichsteller, L. Eriksson та ін.). Зокрема, дослідження різних аспектів соціально-педагогічної профілактики (О. Безпалько, В. Оржеховська, Т. Федорченко та ін.); соціальної реабілітації дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах (Т. Авельцева, З. Бондаренко, Р. Вайнола, І. Зверєва, А. Капська та ін.), зокрема, дітей з ООП, що представлено у працях із спеціальної педагогіки (В. Засенко, Е. Данілавічюте, А. Колупаєва, С. Кульбіда, С. Литовченко, О. Таранченко та ін.). Вагоме значення мають праці українських і зарубіжних учених, присвячені теоретико-методичним основам позашкільної освіти/неформальної освіти дітей та молоді (О. Биковська, В. Вербицький, В. Мачуський, Я. Оспанова, Г. Пустовіт, Т. Сущенко, R. Clarijs та ін.).

Дослідження базується на положеннях міжнародних документів: соціального змісту (Конвенція ООН про права дитини (1989); Постанова Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010); Постанова Європейської комісії «Інвестиції у дітей: розірвати коло неблагополуччя» (2013) тощо); щодо неформальної освіти (Рамкова програма «Освіта для всіх (ОДВ)» (Дакар) (2000); Меморандум про безперервну освіту Європейського Союзу (2000); Рішення Празького саміту міністрів освіти і науки європейських країн щодо доповнення Болонської декларації 1999 р. концепцією

навчання впродовж життя (2001); Резолюція Європейської ради з навчання впродовж життя (2004) та ін.).

Зміст державної соціальної політики у такому контексті знайшов відображення у основних положеннях Законів України: «Про освіту» (2017), «Про позашкільну освіту» (2000), «Про охорону дитинства» (2001), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001), «Про соціальні послуги» (2019) та ін. Актуальними є положення таких документів, як Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004), Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України (2011), Концепція позашкільної освіти та виховання (1996); Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015); Концепція Нової української школи (2017).

У науковому пошуку на різних етапах використано такі **методи дослідження**:

Теоретичні: метод теоретичного аналізу і синтезу для якісного аналізу фактів, що вивчаються, визначення наукової концепції, розробки гіпотези; аналіз філософської, соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури з проблеми дослідження; узагальнення для встановлення загальних властивостей досліджуваного феномену, теоретичної інтерпретації соціального становлення особистості (філософської, соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної); уточнення сутності поняття «соціальне становлення особистості» та визначення структури цього феномену стосовно старшого підліткового, старшого шкільного віку; концептуалізації соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти; метод моделювання з метою цілісної презентації технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти; методи індукції та дедукції, які у комплексі дали змогу з'ясувати сучасний стан соціально-педагогічної теорії і практики, визначити методологічні та теоретичні основи досліджуваної проблеми, врахувати сучасні міжнародні та національні ключові принципи соціально-педагогічної/соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Емпіричні: аналіз і порівняння міжнародних та національних нормативно-правових документів, наукових публікацій, сайтів організацій тощо з соціальної роботи, захисту прав дитини, неформальної освіти дітей та молоді, позашкільної освіти для визначення спільних і відмінних рис концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн; кейс-стаді (case study) та метод вивчення та узагальнення педагогічного досвіду закладів позашкільної освіти у реалізації соціально-педагогічної діяльності з дітьми різних соціальних груп; опитування (анкетування) для визначення стану соціального становлення старших підлітків, старшокласників – учнів закладів позашкільної освіти; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний) з метою перевірки ефективності технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що визначено та обґрунтовано теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти, а саме:

вперше здійснено цілісний теоретичний аналіз проблеми соціального становлення особистості на основі ідей аксіологічного, системного, культурологічного, феноменологічного, екзистенціального методологічних підходів; визначено теоретичні засади соціального становлення особистості (філософська, соціологічна, психологічна, соціально-педагогічна інтерпретація); обґрунтовано соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні учнів 8-11 класів, що містить компоненти: нормативно-правовий; теоретико-концептуальний; ціннісно-цільовий; організаційно-педагогічний; діяльнісний (складники: соціальне виховання; соціальне навчання; організаційно-масова робота, культурно-дозвіллева діяльність; оздоровлення дітей та молоді, виховання цінності здорового способу життя; соціально-педагогічна підтримка та соціальний захист вихованців; соціальна профілактика; координація виховної і соціально-педагогічної роботи у соціальному середовищі); обґрунтовано концептуальні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти (міжнародні стандарти соціальної педагогіки/соціальної роботи, методологічні підходи та ключові методологічні ідеї, принципи, критерії ефективності); обґрунтовано технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти; визначено критерії соціального становлення учнів 8-11 класів: соціальні знання (про суспільство, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), засвоєння соціальних ролей (учня, члена сім'ї, члена суспільства), соціальна позиція (система ставлень, прагнення до реалізації особистісного соціального потенціалу), наявність орієнтовної життєвої перспективи (здатність проєктувати себе у напрямі майбутнього), соціальні уміння (прийняття групової мети, прийняття нормативного способу діяльності групи, мобільність у виконанні спільної діяльності, якісне виконання своєї частини роботи, самооцінка у контексті спільної діяльності); рівні (високий (просоціальний), середній (нейтральний), нижче середнього, низький (асоціальний));

уточнено сутність поняття «соціальне становлення особистості» (стосовно старших підлітків, старшокласників) як культурно-історичне відтворення індивіда як людини; становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і соціальної діяльності, який утілює соціально значущі властивості: усвідомлення норм і правил соціальної поведінки, засвоєння соціальних ролей, соціальна позиція, здатність проєктувати себе у напрямі майбутнього, соціальні уміння (прийняття групової мети, прийняття нормативного способу діяльності групи, мобільність у виконанні спільної діяльності, якісне виконання своєї частини роботи, самооцінка у контексті спільної діяльності); структуру цього феномену (когнітивний, емоційно-ціннісний, компонент довільного імпульсу, поведінково-практичний та самоціннісний компоненти); схарактеризовано особливості соціально-педагогічної діяльності закладів позашкільної освіти з дітьми різних соціальних

груп у їх соціальному становленні (за напрямками: соціально-педагогічна підтримка учнів вразливих груп; соціально-педагогічна профілактика; соціальна реабілітація дітей та учнівської молоді з ООП, створення інклюзивного освітнього середовища; соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів); уточнено спільні і відмінні риси концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн;

подальшого розвитку набули положення про соціально-педагогічний потенціал позашкільної освіти у соціальному становленні учнів; особливості реалізації соціально-педагогічних технологій у закладах позашкільної освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні та впровадженні в практику роботи закладів позашкільної освіти: змісту, форм і методів у межах реалізації технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти (навчальні програми з позашкільної освіти: «Юні журналісти», «Основи учнівського самоврядування» (Парламент дітей та юнацтва)) (Д. Панченко, О. Литовченко); «Дискусійний клуб старшокласників «Точка зору»; програма соціально-педагогічного тренінгу «Соціальне становлення людини: свідомий вибір цінностей і пріоритетів»; матеріалів розділів двох методичних посібників для педагогів закладів позашкільної освіти; методичних рекомендацій «Зміст і технології позашкільної освіти для старшокласників»; методики педагогічного діагностування соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники).

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні та впровадженні: в практику роботи закладів вищої освіти: силабусу та навчальної програми дисципліни «Соціальна педагогіка» та лекцій до неї; у практику професійно орієнтованої підготовки докторів філософії (галузь знань 23 «Соціальна робота», спеціальність 231 «Соціальна робота»): силабусів та програм дисциплін «Інновації у соціальній роботі», «Соціальний розвиток особистості у системі неформальної освіти» та лекцій до них (відповідно до Освітньо-наукової програми «Соціальна робота з дітьми та молоддю»).

Результати дослідження можуть бути використані для оновлення силабусів, навчальних програм із підготовки фахівців соціальної сфери у закладах вищої освіти (відповідно до освітньо-професійних програм за спеціальністю 231 «Соціальна робота», галузі знань 23 «Соціальна робота» тощо), а також лекцій, практичних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка», «Технології соціальної роботи з дітьми та молоддю» тощо у закладах вищої освіти, у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Упровадження результатів дисертації. Наукові положення дисертаційного дослідження, основні висновки і методичні рекомендації упроваджено: у освітній процес Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка №121/1 від 22.11.2013); у освітній процес та роботу з підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкільної освіти Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України (акт №37 від 17.02.2021); діяльність Національного центру «Мала академія наук

України» (акт №172/1/2.1-874); освітній процес Сумського обласного Центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю (акт №51 від 03.02.2021); освітній процес Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості (акт №31 від 24.03.2021); освітній процес і методичну роботу Броварського навчально-виховного об'єднання управління освіти і науки Броварської міської ради Київської області (акт №172 від 17.12.2013).

Автор дисертації була членом творчого колективу зі створення Білої книги національної освіти України (2009); підготовлені в результаті дослідження матеріали знайшли своє відображення і відповідне впровадження у матеріалах Національної доповіді про стан і розвиток освіти (2016); Державної доповіді про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009-2016 рр.) (2017); нормативно-правових документах у сфері освіти тощо.

Результати дослідження автора впроваджувалися під час здійснення наукового керівництва науково-педагогічного експерименту регіонального рівня з проблеми «Виховання громадянської відповідальності старшокласників у навчальному процесі позашкільного навчального закладу» на базі обласної Школи лідерів учнівського самоврядування Кіровоградського обласного центру дитячо-юнацької творчості (2008-2011) (наказ управління освіти і науки Кіровоградської облдержадміністрації №468 від 20.11.2007); роботи у якості наукового консультанта дослідно-експериментальної роботи за темою «Виховний простір позашкільного навчального закладу як важливий чинник соціалізації дітей та молоді» на базі Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва (2009-2013) (наказ МОН України №61 від 02.02.2010).

Особистий внесок здобувача. Репрезентовані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, автору належать: у колективній монографії «Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу» (2012) (В. Вербицький, Л. Ковбасенко, А. Корнієнко, А. Бойко) дисертанткою висвітлено теоретичні основи проблеми та загальне редагування; у колективних монографіях «Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей» (2015) та «Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах» (2017) (В. Вербицький, А. Бойко, А. Корнієнко, Г. Пустовіт, В. Мачуський та ін.) – висвітлено специфіку вирішення проблеми у гуртках соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти. У посібнику «Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики» (2020) (А. Базиленко (ред.) та ін.) авторкою описано неформальну освіту дітей та молоді; у навчальній програмі «Основи учнівського самоврядування» (2017) (Д. Панченко) – визначено загальні підходи до змісту навчання; у «Енциклопедії позашкільної освіти» (2017) (Г. Пустовіт (ред.) дисертантці належить 12 статей. У Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2016) та Державній доповіді про становище дітей в Україні (2017) у складі робочої групи (А. Корнієнко, В. Мачуський, Г. Пустовіт) обґрунтовано виховання дітей та молоді у системі позашкільної освіти.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні й практичні результати дослідження було оприлюднено на наукових, науково-практичних заходах різних рівнів: *міжнародних конференціях, форумах* – «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів» (Київ, 2012), «Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в позашкільних навчальних закладах» (Київ, 2012), «Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів» (Київ, 2013), «Стан, проблеми та перспективи розвитку соціальної активності молоді як важливої складової громадянського суспільства» (Київ, 2013), «Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології» (Київ, 2018), «Інклюзивний освітній простір: проблеми, перспективи та кращі практики» (Київ, 2019, 2020), «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта - 2020: глобалізований простір інновацій» (Київ, 2020), «Value-based Approach in Education and Challenges of European Integration Process» (Суми, 2020), «Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві» (Київ, 2020), «Наукова еліта у розвитку держав» (Київ, 2020), *фестивалі* «Прес-весна на Дніпрових схилах» (Київ, 2020);

всеукраїнських конференціях, форумах – «Цінності особистості у контексті викликів сучасності» (Київ, 2009), «Виховання особистості: погляд крізь духовність» (Київ, 2010), «Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів» (Київ, 2011), «Особистість у просторі виховних проєктів» (Київ, 2012), «Соціалізація особистості учасників навчально-виховного процесу» (Рівне, 2012), «Процес виховання у координатах духовного розвитку особистості» (Київ, 2013), «Основні аспекти управління розвитком позашкільного навчального закладу» (Рівне, 2013), «Стратегії інноваційного розвитку позашкільної освіти в Україні» (Київ, 2013), «Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення» (Київ, 2014), «Екологічна освіта для сталого розвитку: проблеми, пошуки, інновації» (Київ, 2015), «Формування базових компетентностей дітей та підлітків засобами дозвіллевої діяльності в системі позашкільної освіти» (Кропивницький, 2015), «Особистісний розвиток дітей та молоді в інноваційно орієнтованому освітньому середовищі» (Київ, 2015), «Розвиток виховного середовища позашкільного навчального закладу засобами довгострокових гуманітарних проєктів» (Кропивницький, 2015), «Перші соціально-педагогічні читання імені І. Зверевої» (Київ, 2015), «Теоретико-методологічні засади та світоглядні орієнтири національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (Київ, 2016), «Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології» (Київ, 2018), «Підготовка педагогів позашкільної освіти: шлях становлення і розвитку» (Київ, 2019), «Молодь: освіта, наука, духовність» (Київ, 2019, 2020), «Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал» (Київ, 2019), «Сучасні тенденції підвищення якості освіти» (Київ, 2019), «Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах» (Київ, 2019), «Human capital. A new agenda» (Київ,

2020), звітних науково-практичних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2006-2020).

Результати дослідження обговорено на засіданнях лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у 75 публікаціях, з яких 67 одноосібні. У тому числі: 4 монографії (1 одноосібна), 24 статті у наукових фахових виданнях України (у тому числі ті, які індексуються у міжнародних наукометричних базах), 4 зарубіжних публікації у періодичних наукових виданнях, 34 статті у збірниках матеріалів конференцій, 9 публікацій в інших виданнях.

Положення і результати **кандидатської дисертації** «Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах» (13.00.05 – соціальна педагогіка, Інститут проблем виховання АПН України, 2004) у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел на 42 сторінках (469 позицій, з них 36 іноземною мовою), 6 додатків на 80 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 544 сторінки, з них 402 – основний текст. Робота містить 4 рисунки, 32 таблиці на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито концепцію, теоретико-методологічні засади, методи дослідження, окреслено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* – «**Соціальне становлення особистості як наукова проблема**» – розкрито наукові підходи та визначено теоретичні засади соціального становлення особистості (філософська, соціологічна, психологічна, соціально-педагогічна інтерпретація); визначено психосоціальні основи соціального розвитку особистості у підлітковому, старшому шкільному віці; уточнено сутність феномену «соціальне становлення особистості» та його структуру стосовно старших підлітків, старшокласників з позицій соціальної педагогіки.

За результатами теоретичного аналізу проблеми дослідження узагальнено, що суспільна сутність особистості є атрибутивною характеристикою кожного людського суб'єкта, завдяки чому він регулює власні відносини з об'єктивною дійсністю (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, А. Леонт'єв, С. Рубінштейн, а також А. Maslow, G. Allport, С. Jung та ін.). Відтак, проблема становлення особистості є водночас проблемою її соціального розвитку, становлення як члена соціальної спільноти.

Теоретичні засади соціального становлення особистості складають філософська, соціологічна, психологічна, соціально-педагогічна інтерпретація, в основі яких результат теоретизації феномену соціального становлення особистості, що конструйований засобами застосування різних методологічних підходів.

У межах *філософської інтерпретації* соціального становлення особистості актуалізовано філософські категорії «становлення», а також «соціальне», «людина соціальна», «самість», «самоідентичність», «індивідуальність». На основі теоретичного аналізу *філософську інтерпретацію соціального становлення особистості* визначено наступним чином: становлення особистості як конкретної, цілісної людської індивідуальності у єдності її духовних, соціальних і природних якостей; як суб'єкта соціальної діяльності, що загалом характеризує процес зародження можливостей особистісного розвитку й перетворення їх на дійсність; єдність процесу набуття людиною соціальності як умови існування в суспільстві та реалізації власної самості, покладання-здійснення людиною свого «Я» у світі.

У межах *соціологічної інтерпретації соціального становлення особистості* актуалізовано соціологічні теорії і концепції: теорія соціальних ролей (Р. Лінтон, Дж. Г. Мід, Т. Парсонс, Р. Мертон та ін.), концепція соціальної аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон) та ін. Актуалізовано ідею про існування щонайменше, трьох «Я» для людини, для кожного з яких існують свої переважні цінності. Для вітального «Я» це, насамперед, цінності матеріального життєзабезпечення, для соціального «Я» – цінності суспільного самоствердження, для духовного «Я» – цінності (ідеї, принципи) етичного, релігійного, філософського характеру, що дозволяють відшукувати вищі життєві орієнтири. Кожне з трьох «Я» здатне слугувати самостійним чинником, який змушує людину здійснювати ті чи інші дії, що дозволяє говорити про самодетермінацію її поведінки (В. Бачинин).

Здійснено аналіз *психологічних* аспектів становлення особистості, що у різні періоди розглядалися Б. Ананьєвим, Л. Божович, Л. Виготським, П. Гальперіним, Д. Ельконіним, О. Леонтьєвим, А. Петровським та ін. Суттєве значення мають праці, присвячені різним аспектам процесу розвитку людини в онтогенезі (В. Давидов, Д. Фельдштейн, а також І. Бех, О. Кононко та ін.; власне соціальному розвитку особистості, під яким у широкому сенсі Л. Виготський розумів процес становлення людини як соціальної істоти під впливом суспільства. Узагальнення різних психологічних позицій дозволило описати *психологічну інтерпретацію соціального становлення особистості* як процес розвитку соціальної сутності людини як особистості; процес соціального дорослішання індивіда, що індивідуалізується й соціалізується; розвиток індивіда, що зростає, як особистості, який є розгортанням у ньому соціальної сутності у її найбільш значущих для суспільства проявах – моральних нормах, цінностях, установах.

У обґрунтуванні *соціально-педагогічної інтерпретації соціального становлення особистості* акцентовано на тому, що представники соціально-педагогічної науки, послуговуючись тими самими психологічними теоріями, що частково було розглянуто у межах психологічної інтерпретації, зосереджують

увагу на їхніх положеннях, що пояснюють роль і можливості соціальних чинників у соціальному становленні особистості. Вивчення особистості в соціальній педагогіці невід'ємне від аналізу соціального середовища, в якому відбувається її соціальний розвиток. Важливим аспектом соціальної педагогіки виступає керування обставинами, які прямо чи опосередковано впливають на особистість, поєднання цих обставин в систему, яка забезпечує суспільству необхідний виховний ефект (І. Зверєва).

У розділі розкрито психосоціальні основи соціального розвитку особистості у старшому підлітковому, старшому шкільному віці, серед яких: становлення нового рівня самосвідомості, зміна Я-концепції відкриття та становлення соціального «Я», потреби у самоствердженні й у спілкуванні з однолітками (підлітковий вік); особистісне самовизначення, як центральне новоутворення старшого шкільного віку (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, І. Кон). У межах аналізу питань порушень у соціальному розвитку і поведінці підлітків, старшокласників та їхньої профілактики актуалізовано міжнародні дослідження, зокрема «Підлітки та школа. Як емоційний зв'язок зі школою та підтримка з боку однолітків і вчителів впливають на українських підлітків» (ЮНІСЕФ, 2020), що оперує актуальною термінологією: проблеми поведінки (агресія, поведінкові розлади та опозиційно-викличні розлади (ОВР) тощо), ризикова поведінка (зловживання наркотичними речовинами, заподіяння собі шкоди та небезпечна сексуальна поведінка тощо), «Безпечна школа» тощо.

За результатами теоретичного аналізу, ґрунтуючись на філософських, соціологічних, психологічних, соціально-педагогічних підходах уточнено сутність феномену «соціальне становлення особистості» (стосовно старших підлітків, старшокласників) як культурно-історичне відтворення індивіда як людини; становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і соціальної діяльності, який утілює соціально значущі властивості: усвідомлення норм і правил соціальної поведінки, засвоєння соціальних ролей, соціальна позиція, здатність проєктувати себе у напрямі майбутнього, соціальні уміння.

На основі Компонентної моделі сходження зростаючої особистості до духовних цінностей (І. Бех) нами визначено структуру феномену «соціальне становлення особистості» стосовно старших підлітків, старшокласників, що містить п'ять компонентів: *когнітивний, емоційно-ціннісний, компонент довільного імпульсу, поведінково-практичний та самоціннісний компонент.*

Когнітивний компонент: набуття соціальних знань (політичних, соціально-економічних, загальнокультурних); набуття соціального досвіду; усвідомлення змісту і сенсу соціальних цінностей; засвоєння соціальних норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в суспільстві; засвоєння системи соціальних ролей відповідно віку (учня, члена сім'ї, громадянина тощо). **Емоційно-ціннісний компонент:** розвиток потреб у самоствердженні й у спілкуванні з однолітками; потреба у статевій ідентифікації, у визнанні себе представниками протилежної статі; потреби зайняти певне місце в житті суспільства, самовиразитися у просоціальній діяльності (*у підлітковому віці*); потреби у самореалізації, самовираженні, з'ясуванні сенсу життя, усвідомленні

власної життєвої перспективи (*у ранній юності*). Становлення системи цінностей, ставлень до соціальних процесів, інших людей, себе як члена суспільства; стурбованість соціальними проблемами (війни і миру, екології тощо); формування соціальних установок. **Компонент довільного імпульсу:** виявлення духовної рішучості на рівні свідомості; здатність до проєктування себе у напрямі майбутнього. **Поведінково-практичний компонент:** готовність втілювати привласнені соціальні цінності; здатність до свідомої соціальної діяльності, спрямованої на перетворення навколишнього середовища і самого себе (свідоме соціальне самовдосконалення); готовність бути суб'єктом соціальних відносин, самореалізуватися у реальних соціальних умовах; до реалізації власного соціального потенціалу (сприяти у вирішенні соціальних проблем); здатність до самостійного ухвалення рішень, прогнозування наслідків власної діяльності та усвідомлення відповідальності за свій соціальний вибір; формування соціальних умінь. **Самоціннісний компонент:** становлення нового рівня самосвідомості; ставлення особистості до самої себе (самоставлення); відкриття та становлення соціального «Я»; формування гендерної ідентичності (*у підлітковому віці*); особистісне самовизначення як потреба зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості; становлення ідентичності як усвідомленої індивідом самототожності (*у ранній юності*).

У другому розділі – **«Соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні підлітків, старшокласників»** – представлено результати порівняльного аналізу концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн; зміст позашкільної освіти для підлітків, старшокласників; обґрунтовано соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні учнів.

Матеріали розділу представляють позашкільну освіту України у загальноєвропейському контексті. Порівняння за обраними критеріями дозволило визначити спільні позиції *концептуальних основ*: базується на ідеалах демократії та гуманізму, свободи та рівності людей (відповідно до документів ООН, ЮНЕСКО: Декларації про права дитини (1959), Конвенції про права дитини (1989) тощо); є частиною концепції безперервної освіти (*long life education*); сприяє навчанню впродовж життя; здійснюється у вільний час, який розглядає як важливу та специфічну освітню сферу дітей, молоді та дорослих тощо; *цілей і цінностей*: демократичний, соціальний та культурний розвиток, участь дітей та молоді у суспільному житті, захист спадщини та навколишнього середовища (*EAICY*); створення умов для лідерства, спілкування, вивчення мов, набуття навичок роботи в команді, засвоєння соціальних ролей, розвиток критичного мислення, самосвідомості, відповідальності; соціалізація, творча реалізація та професійне самовизначення дітей та молоді, а також сприяння активному громадянству, підтримки молодіжної діяльності (R. Clarijs, Г. Пустовіт). Відмінності стосуються, насамперед, термінології та відповідного статусу як

освітнього інституту.

Узагальнено, що зміст позашкільної освіти для підлітків, старшокласників відображено головним чином у навчальних програмах (художньо-естетичного, гуманітарного (журналістика, економіка, правознавство тощо), соціально-реабілітаційного (учнівське самоврядування тощо), туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, фізкультурно-спортивного та інших напрямів), а також різноманітних проєктах, тренінгах, програмах заходів різного рівня та різного спрямування (профорієнтаційна спрямованість, профілактичний зміст; проєкти з національно-патріотичного виховання особистості) тощо.

Здійснено аналіз та узагальнено специфіку комплексних закладів позашкільної освіти, які відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту» (2000) організовують роботу з учнями за різними напрямками; до таких закладів належать палаци, будинки дітей та юнацтва, центри дитячої та юнацької творчості. За статистичними даними МОН України (2020) в Україні діють 240 комплексних закладів позашкільної освіти (загалом 1389 закладів позашкільної освіти). Узагальнено, що специфіка комплексних закладів передбачає широку варіативність навчального змісту, форм та методів; зумовлює потенціал щодо реалізації соціально-педагогічних функцій, виховання дітей та учнівської молоді (Г. Пустовіт).

На основі теоретичного аналізу та дослідження педагогічної практики обґрунтовано *соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти* у соціальному становленні підлітків, старшокласників. Сутність та специфіку цього феномену визначають п'ять основних компонентів: нормативно-правовий; теоретико-концептуальний; ціннісно-цільовий; організаційно-педагогічний; діяльнісний (складники діяльнісного: соціальне виховання; соціальне навчання; організаційно-масова робота, культурно-дозвіллева діяльність; оздоровлення дітей та молоді, виховання цінності здорового способу життя; соціально-педагогічна підтримка та соціальний захист вихованців; соціальна профілактика; координація виховної і соціально-педагогічної роботи у соціальному середовищі).

Стосовно організаційно-педагогічного компоненту соціально-педагогічного потенціалу у полі особливої уваги складник - *соціально-виховне середовище закладу*, яке відповідно до сучасних підходів у соціальній роботі ми розглядаємо як *інклюзивне освітнє середовище, дружнє до дітей*. Найбільш значущим складником діяльнісного компоненту визначено *соціальне виховання*; особливого значення у сучасному контексті набуває національно-патріотичне виховання дітей та молоді.

У третьому розділі – **«Концептуальні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти»** – визначено методологічні підходи до розуміння процесу соціального становлення особистості у закладах позашкільної освіти, обґрунтовано концептуальні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти.

Концептуальні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти містять складники: міжнародні

стандарти соціальної педагогіки/соціальної роботи; методологічні підходи та ключові методологічні ідеї; принципи; умови реалізації концептуальних основ; критерії ефективності соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти.

За результатами аналізу міжнародних документів (Конвенція ООН про права дитини (1989); Постанова Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010) тощо), наукових публікацій, узагальнено такі *міжнародні підходи та актуальні ключові принципи соціальної педагогіки/соціальної роботи*: дії в найкращих інтересах дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства; забезпечення прав дітей, створення дружнього до дітей середовища; розвиток потенціалу та можливостей особистості.

На основі теоретичного аналізу визначено методологічні підходи до розуміння соціального становлення особистості, а саме: *аксіологічний, системний, культурологічний, феноменологічний, екзистенціальний*. Основними методологічними ідеями у межах концептуальних основ є наступні: ідея про *потенціал соціального середовища* (П. Наторп, І. Песталоцці та ін.); ідея про значення *особистісного потенціалу* людини у процесі соціального становлення особистості (Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо та ін.); ідея взаємодії особистості й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (І. Бех, Л. Виготський, Г. Костюк); ідея розуміння соціальної педагогіки як науки і практики, що прагне знайти освітні рішення соціальних питань шляхом включення індивідів до суспільства (G. Eichsteller); як науки, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища і умови соціалізації особистості (О. Безпалько; І. Зверева); ідея соціально-педагогічного потенціалу позашкільної освіти (В. Вербицький, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.).

Визначено *принципи* соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти (діяльності, суб'єктності, національної спрямованості, добровільності, неперервності, цілісності; принцип середовища, дружнього до дітей, правового і соціального захисту учнів; соціального партнерства. Умови реалізації концептуальних основ визначено на суспільному, інституціональному і особистісно-професійному рівні.

У четвертому розділі – **«Сучасний стан соціального становлення учнів різних соціальних груп у комплексних закладах позашкільної освіти»** – представлено методику констатувального експерименту, визначено сучасний стан соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) у комплексних закладах позашкільної освіти; схарактеризовано стан та особливості соціально-педагогічної діяльності закладів позашкільної освіти з дітьми різних соціальних груп у їх соціальному становленні.

Аналіз стану проблеми у педагогічній практиці здійснено шляхом вирішення трьох задач констатувального експерименту: визначення та обґрунтування критеріїв соціального становлення учнів 8-11 класів; вивчення стану проблеми соціального становлення старших підлітків, старшокласників – учнів закладів

позашкільної освіти; вивчення стану соціально-педагогічної діяльності закладів позашкільної освіти з дітьми різних соціальних груп у їх соціальному становленні.

За результатами теоретичного аналізу визначено *критерії* соціального становлення учнів 8-11 класів: *соціальні знання* (про суспільство, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), *засвоєння соціальних ролей* (учня, члена сім'ї, члена суспільства), *соціальна позиція* (система ставлень, прагнення до реалізації особистісного соціального потенціалу), *наявність орієнтовної життєвої перспективи* (здатність проектувати себе у напрямі майбутнього), *соціальні уміння* (прийняття групової мети, прийняття нормативного способу діяльності групи, мобільність у виконанні спільної діяльності, якісне виконання своєї частини роботи, самооцінка у контексті спільної діяльності); *рівні* (високий (просоціальний), середній (нейтральний), нижче середнього, низький (асоціальний)).

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи відбувався на базі закладів позашкільної освіти у два етапи: 1) квітень-травень 2012 р. (Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю; Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді; Міський палац дітей та юнацтва «Горицвіт» м. Кривий ріг, Дніпропетровська обл.; Палац позашкільної роботи, творчості дітей та учнівської молоді м. Луганська; Чернівецький обласний центр естетичного виховання «Юність Буковини»); загалом 139 учнів (98 – дівчат, 41 – хлопців); 2) січень-березень 2015 р. (Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю; Сватівський РМЦ «Слобожанська духовна криниця ім. М. Щепенка», Луганська область; загалом 59 учнів (41 – дівчат, 18 – хлопців). Таким чином, прослідковано тенденції в умовах суттєвих змін соціально-політичної ситуації в країні.

Для визначення рівнів соціального становлення учнів 8-11 класів було використано комплекс методів та діагностичних методик: методика «Q-сортування» (В. Стефансон) (модифікований варіант), метод спостереження за поведінкою учнів під час спільної діяльності з метою виявлення сформованості соціальних умінь; методика «Незавершені речення»; авторські методики «Соціальне становлення особистості» (2012); «Соціальні та особистісні цінності» (2015); бесіди, фокус-групи з метою з'ясування рівня соціальних знань (про суспільство, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), засвоєння соціальних ролей, соціальної позиції учнів.

За результатами констатувального експерименту визначено чотири *рівні* соціального становлення учнів: високий (просоціальний) (51,8%); середній (нейтральний) (31,7%); нижче середнього (16,5%); низький (асоціальний) (не виявлено).

Для учнів з *високим (просоціальним) рівнем* властиво засвоєння соціальних знань, усвідомлення норм і правил соціальної поведінки, засвоєння соціальних ролей відповідно віку, просоціальна позиція (прагнення до реалізації особистісного соціального потенціалу, сприяти рішенню соціальних проблем); наявність орієнтовної життєвої перспективи; розвинуті соціальні уміння.

Відповідно учням із *низьким (асоціальним) рівнем* властиве несвідоме ставлення до норм і правил соціальної поведінки, схильність до їх порушення; вони не лише не прагнуть сприяти рішенню соціальних проблем, але схильні до асоціальних поглядів. Соціальні уміння не сформовані.

У межах реалізації третього завдання *констатувального експерименту* визначено чотири напрями соціально-педагогічної діяльності: *соціально-педагогічна підтримка учнів вразливих груп; соціально-педагогічна профілактика; соціальна реабілітація учнів із ООП, створення інклюзивного освітнього середовища; соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів*. Варто акцентувати: такий перелік значною мірою умовний, оскільки той самий учень може належати до усіх перелічених категорій (у освітній практиці не поділяються учні у межах творчого об'єднання, натомість створюється інклюзивне освітнє середовище, сприятливе для всіх учнів).

За результатами аналізу педагогічної практики визначено чотири умовні *моделі соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді вразливих груп у закладах позашкільної освіти*: 1) Реалізація системи заходів (соціальних, педагогічних, економічних), що полягають в консолідації зусиль і концентрації ресурсів закладу для надання соціально-педагогічної підтримки та допомоги соціально незахищеним вихованцям, створення атмосфери соціально захищеності. У такому контексті актуальним є приклад Рівненського Палацу дітей та молоді, на емблемі якого зазначено: «Наш Палац, наш дім, наш захист». Система соціального захисту вихованців закладу, за визначенням І. Первушевської, має три основні складові: надання допрофесійної освіти; участь вихованців у соціальних практиках, соціальних проєктах; діяльність учнівського самоврядування. 2) Залучення дітей та молоді вразливих груп до освітнього процесу закладу позашкільної освіти; реалізація проєктів, організація відпочинку дітей, що створює можливості для творчої самореалізації та позитивної соціалізації дітей, за необхідності, соціально-психологічної реабілітації та підтримки. 3) Організація і проведення ЗПО у співпраці з іншими організаціями і установами, центрами соціальних служб соціальних проєктів і програм, а також концертів, свят, творчих конкурсів, інших заходів, спрямованих на соціально-педагогічну підтримку і допомогу дітям і молоді вразливих груп. Прикладів реалізації ЗПО в Україні соціальних програм, благодійних соціальних проєктів – значна кількість. Зокрема, благодійна акція «Добро на Різдво» (Рівненський ПДМ), мета якої є підтримка та здійснення мрій дітей вразливих груп. 4) Залучення ресурсів, педагогічних колективів, учнів (гуртківці, учасники органів учнівського самоврядування, волонтери тощо) ЗПО до участі в соціальних проєктах, програмах, акціях тощо, які проводяться іншими організаціями та установами (громадські організації; благодійні фонди, асоціації тощо).

У межах дослідження здійснено аналіз специфіки реалізації закладами позашкільної освіти *соціально-педагогічної профілактики*. У такому контексті актуалізовано основні *підходи* (інформаційний, поведінковий, особистісний) *і моделі профілактичної роботи*, що склалися на сучасному етапі. Актуалізовано підходи до профілактики асоціальних явищ у дитячому і молодіжному

середовищі у діяльності міжнародних організацій (*United Nations Children's Fund, UNICEF* та ін.), найбільш дієві *програми профілактики* (програма досягнення соціально-психологічної компетентності; програма навчання життєвим навичкам; програми, що базуються на підході альтернативної діяльності; програми за методом «рівний-рівному» та ін.).

Зроблено висновок про суттєву роль закладів позашкільної освіти у *соціальній реабілітації дітей з ООП, створенні інклюзивного освітнього середовища*. На основі аналізу педагогічної практики визначено *умовні моделі соціальної реабілітації дітей з ООП у закладах позашкільної освіти*: 1) реалізація соціально-педагогічних задач у процесі освітньої діяльності творчих об'єднань соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти (реалізація відповідних навчальних програм, проєктів тощо). Наприклад, у Київському Палаці дітей та юнацтва діє проєкт «Інклюзія в Палаці», а також Родинний клуб для сімей із дітьми з інвалідністю «Дружні долоні»; 2) співробітництво закладу позашкільної освіти з установами для дітей з ООП: закладами спеціальної освіти, центрами реабілітації дітей з інвалідністю тощо щодо реалізації спільних проєктів, соціально-реабілітаційних програм, проведення заходів; 3) заснування закладу позашкільної освіти (реабілітаційний центр, клуб тощо), діяльність якого має на меті соціальну реабілітацію дітей з ООП.

За результатами теоретичного аналізу та дослідження педагогічної практики узагальнено, що специфіка позашкільної освіти зумовлює її потенціал у *соціально-педагогічній підтримці обдарованих учнів*. У розділі актуалізовано сутність підходів до феномену обдарованості, здійснено аналіз специфічних проблем обдарованих дітей (труднощі у навчанні, спілкуванні тощо), а також соціально-педагогічних технологій роботи з такими дітьми. Актуалізовано поняття «тьюторство», «тьюторський супровід» та ін. Узагальнено, що у закладах позашкільної освіти створюються умови для творчої самореалізації дітей та молоді вразливих груп, які мають здібності у різних сферах.

У *п'ятому розділі – «Технологія соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) у закладах позашкільної освіти»* – обґрунтовано технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) у закладах позашкільної освіти; висвітлено зміст та методи соціально-педагогічної роботи у межах реалізації технології соціально-педагогічного супроводу; представлено аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи; схарактеризовано упровадження матеріалів дослідження у підготовку майбутніх фахівців соціальної сфери до вирішення соціально-педагогічних задач.

У розділі обґрунтовано *технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти*, у межах якої визначено наступні позиції: принципи; мета супроводу; умови реалізації мети; наявні ресурси; суб'єкти та об'єкти супроводу; задачі супроводу; етапи реалізації технології. Модель технології соціально-педагогічного супроводу представлено на рис.

Мета: створення соціальних, психологічних, педагогічних умов для соціального розвитку особистості, засвоєння нею соціальних знань (про суспільство, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), розвиток соціальних умінь, становлення соціальної позиції особистості (система ставлень до соціальних процесів, інших людей, себе як члена суспільства); реалізації соціального потенціалу (самореалізація у соціальній діяльності, сприяння у рішенні соціальних проблем)

Провідні задачі: 1) соціальний розвиток особистості, становлення соціальної позиції особистості; 2) соціально-педагогічна профілактика труднощів соціалізації та порушень у соціальному розвитку особистості

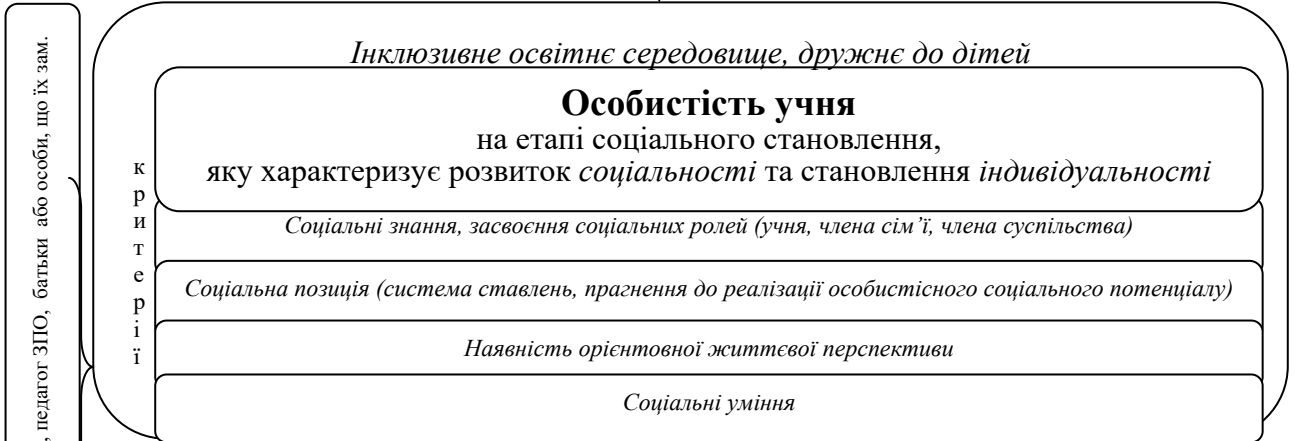
Методологічні підходи: аксіологічний, системний, культурологічний, феноменологічний, екзистенціальний.

Принципи

забезпечення найкращих інтересів дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства; створення дружнього до дітей середовища; розвиток потенціалу та можливостей особистості; національної спрямованості, доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуального підходу; комплексності

Умови: реалізація соціально-педагогічного потенціалу закладу позашкільної освіти

нормативно-правовий (міжнародні та національні документи у галузі неформальної освіти, соціальної роботи, позашкільної освіти)	теоретико-концептуальний (концептуальні основи та спільні цінності позашкільної освіти неформальної освіти дітей та молоді тощо)	ціннісно-цільовий (соціально-педагогічні функції; цілі, цінності та завдання діяльності ЗПО)	організаційно-педагогічний (організаційні особливості ЗПО, напрями ПО; специфіка змісту, форм, методів, соціально-виховне середовище)	діяльнісний (соціальне виховання; соціальне навчання; організаційно-масова робота, культурно-дозвілєва діяльність; оздоровлення дітей; реалізація соціально-педагогічної діяльності (соціально-педагогічна підтримка учнів вразливих груп; соціальна профілактика реабілітація учнів з ООП, підтримка обдарованих учнів)
--	--	--	---	--

Етапи соціально-педагогічного супроводу:
 I. Етап визначення мети та конкретних задач супроводу
 II. Етап прогнозування варіантів вирішення задач супроводу
 III. Етап реалізації технології: здійснення комплексу визначених соціальних, психологічних, педагогічних заходів, спрямованих на вирішення задач супроводу
 IV. Етап аналітичний

Зміст	Форми та методи	Технології
навчальні програми з позашкільної освіти («Юні журналісти» (2013), «Основи учнівського самоврядування» (Парламент дітей та юнацтва)» (2017); «Дискусійний клуб старшокласників "Точка зору"» (2020) та ін.); програми тренінгів («Соціальне становлення людини: свідомий вибір цінностей і пріоритетів» (2020) та ін.)	дискусії, бесіди, ігри, зустрічі з фахівцями, консультації, навчальні заняття, виховні та дозвілєві заходи, соціальні проекти, семінари, тренінги, акції та ін.	<ul style="list-style-type: none"> профілактичної соціально-педагогічної діяльності; організації волонтерської діяльності; соціального проектування; організації учнівського самоврядування; соціальної реабілітації; оздоровлення; соціально-педагогічної підтримки та ін.

Результат: успішне соціальне становлення учнів ЗПО

Рис. Модель технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти

На основі міжнародних та національних підходів у соціальній педагогіці/соціальній роботі визначено такі *принципи*, що складають основу технології соціально-педагогічного супроводу: забезпечення найкращих інтересів дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства; створення дружнього до дітей середовища; розвиток потенціалу та можливостей особистості; національної спрямованості; доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуального підходу; комплексності.

Метою соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти є створення соціальних, психологічних, педагогічних умов для соціального розвитку дитини як особистості, засвоєння нею соціальних знань (про суспільство, соціальні відносини, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), розвитку соціальних умінь, становлення соціальної позиції особистості (система ставлень до соціальних процесів, інших людей, себе як члена суспільства); реалізації особистісного соціального потенціалу. *Умови реалізації мети:* реалізація соціально-педагогічного потенціалу закладу позашкільної освіти.

Наявні ресурси: зовнішні (потенціал сім'ї, кадровий потенціал закладу; потенціал змісту, форм позашкільної освіти; потенціал соціально-виховного середовища закладу позашкільної освіти; потенціал соціальних партнерів тощо); внутрішні (особистісний потенціал: фізичні і психологічні можливості, соціальна позиція особистості). *Суб'єкти соціально-педагогічного супроводу:* фахівці психологічної служби закладу (практичний психолог, соціальний педагог), педагог ЗПО (керівник гуртка, секції, інших творчих об'єднань, педагог-організатор), батьки або особи, що їх замінюють; представники організацій – партнерів тощо. *Об'єкт соціально-педагогічного супроводу:* старші підлітки, старшокласники, які одночасно виступають *суб'єктами* власного соціального становлення.

Визначено дві групи *задач соціально-педагогічного супроводу:* 1) цільові (соціального розвитку особистості, соціально-педагогічної підтримки, соціально-педагогічної допомоги, соціального захисту учнів, соціально-педагогічної профілактики, корекційна, соціальної реабілітації (або абілітації); 2) інструментальні (діагностична, комунікативна, прогностична, організаційна). Акцентовано на двох провідних *задачах:* соціальний розвиток особистості, засвоєння соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, становлення соціальної позиції особистості; соціально-педагогічна профілактика труднощів соціалізації та порушень у соціальному розвитку особистості.

Процес соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів закладу позашкільної освіти містить наступні *етапи:* I. Етап визначення мети та конкретних задач супроводу. II. Етап прогнозування варіантів вирішення задач супроводу. III. Етап реалізації технології: здійснення комплексу визначених соціальних, психологічних, педагогічних заходів, спрямованих на вирішення задач супроводу. IV. Етап аналітичний.

Провідна педагогічна ідея соціально-педагогічного супроводу соціального

становлення учнів закладів позашкільної освіти – *створення інклюзивного освітнього середовища, дружнього до дітей.*

У межах загальної технології соціально-педагогічного супроводу визначено доцільним розглядати локальні соціально-педагогічні технології, спрямовані на вирішення основних задач соціально-педагогічного супроводу. Зокрема, такі: технології профілактичної соціально-педагогічної діяльності; технології організації волонтерської діяльності; технологія соціального проектування; технологія організації учнівського самоврядування та ін. У контексті проблеми також доцільно зауважити на актуальних технологіях соціальної реабілітації; організації дозвілля, оздоровлення дітей та молоді тощо.

У процесі *формування* експерименту обґрунтовано та апробовано у педагогічній практиці *зміст соціально-педагогічної роботи* у межах реалізації технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) у закладах позашкільної освіти. Зокрема, *навчальні програми з позашкільної освіти* («Юні журналісти» (2013), «Основи учнівського самоврядування» (Парламент дітей та юнацтва)» (Панченко, &Литовченко, 2017); «Дискусійний клуб старшокласників “Точка зору“» (2020) та *програму соціально-педагогічного тренінгу* «Соціальне становлення людини: свідомий вибір цінностей і пріоритетів» (2020).

Зміст, форми і методи роботи спрямовано на реалізацію *двох основних задач соціально-педагогічного супроводу*: соціального розвитку особистості та соціально-педагогічної профілактики труднощів соціалізації та порушень у соціальному розвитку особистості.

Кожна з розроблених навчальних та тренінгових програм передбачала *форми і методи роботи* (дискусії, бесіди, ігри, зустрічі з фахівцями, консультації, навчальні заняття, виховні та дозвілєві заходи, соціальні проекти, семінари, тренінги, акції та ін., а також доцільні *засоби* (робота в групах, перегляд та обговорення тематичних мультфільмів), покликані сприяти соціальному становленню учнів відповідно визначених критеріїв. Зокрема, розвитку *соціальних умінь* сприяла тематика у межах розроблених програм («Мої соціальні ролі», «Я – член групи, команди» та ін.). У межах кожного заняття передбачено поетапне формування означених умінь (1) формування відповідних знань; 2) усвідомлення значення та розвиток мотивації до прийняття соціальних вимог групи, команди; 3) створення ситуації для реалізації соціальних умінь у реальній соціальній поведінці).

Навчальна програма з позашкільної освіти соціально-реабілітаційного напрямку «Основи учнівського самоврядування» (Парламент дітей та юнацтва)» має на меті створення умов для соціального розвитку, самореалізації особистості у соціальному житті, розвиток лідерських якостей вихованців. Програма першого року навчання передбачає здобуття учнями знань про соціальні ролі, норми соціальної поведінки, формування відповідних соціальних умінь; загальних знань про сутність, завдання, особливості організації учнівського самоврядування, а також набуття досвіду участі у акціях, форумах, флешмобах, підготовці та реалізації соціальних проектів тощо. Програму другого року спрямовано на

поглиблення знань про особливості діяльності органів учнівського самоврядування, здобуття знань про соціально-економічні аспекти самоврядування, психологію лідерства, вимоги до громадянської позиції лідера в сучасних умовах розвитку країни; її зміст передбачає створення умов для самореалізації особистості, розвитку її творчого потенціалу, становлення громадянської позиції шляхом залучення вихованців до акцій, форумів, соціальних проєктів тощо.

Навчальна програма «Дискусійний клуб старшокласників “Точка зору”» реалізується у гуртках соціально-реабілітаційного напрямку закладів позашкільної освіти (зокрема, у спеціальних/інклюзивних групах). Відтак, програмою передбачено корекційно-розвивальний складник для осіб з ООП, відповідно розробляється індивідуальна програма розвитку здобувача позашкільної освіти, що містить адаптацію та модифікацію освітньої програми, необхідну матеріально-технічну та навчально-методичну бази тощо. Зміст програми містить 5 навчальних модулів. Зміст модулю «Особистість і суспільство» передбачає здобуття учнями соціальних знань, що сприятимуть усвідомленню власного соціального «Я», власних соціальних ролей, цінностей, професійних планів, орієнтації у суспільних процесах, а також можливість висловити власну точку зору у ході дискусії, диспуту тощо. Зміст модулю «Соціальне здоров'я: свідомий вибір» спрямований на усвідомлення учнями необхідності дотримання здорового способу життя, профілактику вживання психоактивних речовин, набуття навичок ефективного спілкування, попередження булінгу (цькування) та набуття навичок самозахисту тощо. Соціальна позиція учнів формується у ході бесід, дискусій тощо. Зміст модулів «Журналістика як соціально значима сфера діяльності людини», «Соціологічне дослідження актуальної проблеми» (перший рік навчання), «Технологія соціального проєктування» (другий рік навчання) спрямований на ознайомлення учнів із професіями/сферами діяльності, які сприяють висвітленню та вирішенню соціальних проблем; сприяє засвоєнню учнями початкових знань у цих сферах, реалізації власної соціальної позиції шляхом підготовки публікацій, проведення соціологічного дослідження, участі у розробці та реалізації соціального проєкту та презентації його результатів. Підсумком роботи гуртка є учнівська конференція (презентація соціальних проєктів тощо).

Метою програми соціально-педагогічного тренінгу *«Соціальне становлення людини: свідомий вибір цінностей і пріоритетів»* є створення умов для соціального становлення учнів та профілактика відхилень у соціальному розвитку і поведінці особистості на основі інтеріоризації цінностей, становлення суб'єктної позиції особистості. Програма тренінгу містить два розділи: I. *Сприяння самоусвідомленню, становленню світогляду та системи цінностей особистості* (завдання: створення умов для усвідомлення себе та засвоєння соціальних знань (про себе, суспільство, соціальні відносини, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), розвиток здатності орієнтуватися у подіях, що відбуваються в країні і світі; сприяння становленню суб'єктної позиції особистості (система ставлень до соціальних процесів, інших людей, себе як

члена суспільства); допомога у визначенні життєвих цілей, побудові власного життєвого проекту; II. *Профілактика відхилень у соціальному розвитку і поведінці особистості* (завдання: виховання потреби у дотриманні здорового способу життя; сприяння усвідомленню учнями небезпеки негативного соціального впливу, формування навичок протистояти таким впливам; профілактика формування залежностей серед учнівської молоді та ін.). У межах кожного заняття передбачено сесії, які містять різні форми роботи (дискусії, вправи, робота в групах, обговорення соціальних ідей кінофільмів, перегляд тематичних мультфільмів тощо). У ході апробації навчальних програм наскрізно реалізовувалася провідна педагогічна ідея соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів ЗПО – *створення інклюзивного освітнього середовища, дружнього до дітей.*

У розділі представлено аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи. Здобуті дані дали змогу виявити динаміку рівнів соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) від початку формувального етапу експерименту до його завершення. У ЕГ кількість учнів з високим (просоціальним) рівнем зросла на 13,0%. Спостерігалось зменшення чисельності учнів, яких ми віднесли до рівня нижче середнього (на 20,1%). У КГ не було виявлено суттєвих змін щодо рівнів соціального становлення за всіма критеріями від початку до завершення формувального етапу експерименту (табл.).

Таблиця

**Динаміка рівнів соціального становлення учнів 8-11 класів
закладів позашкільної освіти
до та після формувального етапу експерименту (у %)**

Критерії	Рівні	Контрольна група (n=139)			Експериментальна група (n=139)		
		до експ.	після експ.	динаміка	до експ.	після експ.	динаміка
Соціальні знання	Високий	41,7	45,3	+3,6	43,2	57,6	+14,4
	Середній	28,1	30,0	+2,9	28,0	38,1	+10,1
	Нижче сер.	30,2	23,7	-6,5	28,8	4,3	-24,5
	Низький	-	-	-	-	-	-
Засвоєння соціальних ролей	Високий	51,1	54,7	+3,6	50,3	61,8	+11,5
	Середній	27,3	29,5	+2,2	26,6	35,2	+8,6
	Нижче сер.	21,6	15,8	-5,8	23,1	3,0	-20,1
	Низький	-	-	-	-	-	-
Соціальна позиція особистості	Високий	51,8	53,9	+2,1	50,3	63,3	+13,0
	Середній	28,8	31,7	+2,9	28,1	35,2	+7,1
	Нижче сер.	19,4	14,4	-5,0	21,6	1,5	-20,1
	Низький	-	-	-	-	-	-
Наявність орієнтовної життєвої перспективи	Високий	43,2	43,9	+0,7	41,7	53,2	+11,5
	Середній	32,4	33,1	+0,7	34,5	40,3	+5,8
	Нижче сер.	24,4	23,0	-1,4	23,8	6,5	-17,3
	Низький	-	-	-	-	-	-
Соціальні уміння	Високий	45,3	46,0	+0,7	46,8	61,2	+14,4
	Середній	28,8	34,6	+5,8	28,8	33,1	+4,3
	Нижче сер.	25,9	19,4	-6,5	24,4	5,7	-18,7
	Низький	-	-	-	-	-	-

Отже, за результатами дослідно-експериментальної роботи засвідчуємо ефективність технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) у закладах позашкільної освіти та розроблених у її межах змісту і методів. Зокрема, упровадження технології сприяло не лише засвоєнню учнями соціальних знань, розвитку соціальних умінь, але також реалізації соціального потенціалу учнів (участь у соціальних акціях, проєктах тощо), загалом зумовило збільшення кількості учнів із високим (просоціальним) рівнем.

У п'ятому розділі схарактеризовано упровадження результатів та матеріалів дослідження у підготовку майбутніх фахівців соціальної сфери до вирішення соціально-педагогічних задач. Зокрема, відповідний зміст включено до: розроблених і апробованих у освітньому процесі закладів вищої освіти силабусу та навчальної програми з дисципліни «Соціальна педагогіка» та лекцій до неї; у практиці професійно орієнтованої підготовки докторів філософії (галузь знань 23 «Соціальна робота», спеціальність 231 «Соціальна робота»): програм дисциплін «Інновації у соціальній роботі», «Соціальний розвиток особистості у системі неформальної освіти» та лекцій до них (відповідно до Освітньо-наукової програми «Соціальна робота з дітьми та молоддю»).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наукове вирішення проблеми соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність провідних положень головної та часткової гіпотез, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і надали підстави до таких висновків:

1. На основі цілісного теоретичного аналізу досліджуваної проблеми визначено теоретичні засади соціального становлення особистості. Узагальнено, що суспільна сутність особистості є атрибутивною характеристикою кожного людського суб'єкта, завдяки чому він регулює власні відносини з об'єктивною дійсністю (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, А. Леонт'єв, С. Рубінштейн, а також А. Maslow, G. Allport, C. Jung та ін.). Відтак проблема становлення особистості є водночас проблемою її соціального розвитку, становлення як члена соціальної спільноти. Теоретичні засади соціального становлення особистості складають філософська, соціологічна, психологічна, соціально-педагогічна інтерпретація, в основі яких результат теоретизації феномену соціального становлення особистості, що конструйований засобами застосування різних методологічних підходів (аксіологічного, системного, культурологічного, феноменологічного, екзистенціального).

Уточнено сутність поняття «соціальне становлення особистості» (стосовно старших підлітків, старшокласників) як культурно-історичне відтворення індивіда як людини; становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і соціальної діяльності, який утілює соціально значущі властивості: усвідомлення норм і

правил соціальної поведінки, засвоєння соціальних ролей, соціальна позиція, здатність проєктувати себе у напрямі майбутнього, соціальні уміння (прийняття групової мети, прийняття нормативного способу діяльності групи, мобільність у виконанні спільної діяльності, якісне виконання своєї частини роботи, самооцінка у контексті спільної діяльності).

На основі результатів теоретичного аналізу, зокрема філософських, соціологічних, психологічних, соціально-педагогічних підходів, вікових особливостей соціального розвитку, а також Компонентної моделі сходження зростаючої особистості до духовних цінностей (І. Бех) уточнено структуру феномену «соціальне становлення особистості» стосовно старшого підліткового, старшого шкільного віку, що містить п'ять компонентів: *когнітивний, емоційно-ціннісний, компонент довільного імпульсу, поведінково-практичний та самоціннісний компонент*.

2. За результатами порівняльного аналізу концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн визначено спільні позиції *концептуальних основ*: базується на ідеалах демократії та гуманізму, свободи та рівності людей (відповідно до документів ООН, ЮНЕСКО: Декларації про права дитини (1959), Конвенції про права дитини (1989) тощо); є частиною концепції безперервної освіти (*long life education*); сприяє навчанню впродовж життя; здійснюється у вільний час, який розглядає як важливу та специфічну освітню сферу дітей, молоді та дорослих тощо; *цілей і цінностей*: демократичний, соціальний та культурний розвиток, участь дітей та молоді у суспільному житті, захист спадщини та навколишнього середовища (EAICY); створення умов для лідерства, спілкування, вивчення мов, набуття навичок роботи в команді, засвоєння соціальних ролей, розвиток критичного мислення, самосвідомості, відповідальності; соціалізація, творча реалізація та професійне самовизначення дітей та молоді. А також сприяння активному громадянству, підтримки молодіжної діяльності (R. Clarijs, Г. Пустовіт). Відмінності стосуються, насамперед, термінології та відповідного статусу як освітнього інституту.

3. На основі теоретичного аналізу та дослідження педагогічної практики обґрунтовано *соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти* у соціальному становленні підлітків, старшокласників. Сутність та специфіку цього феномену визначають п'ять основних компонентів: нормативно-правовий; теоретико-концептуальний; ціннісно-цільовий; організаційно-педагогічний; діяльнісний (складники діяльнісного: соціальне виховання; соціальне навчання; організаційно-масова робота, культурно-дозвіллева діяльність; оздоровлення дітей та молоді, виховання цінності здорового способу життя; соціально-педагогічна підтримка та соціальний захист вихованців; соціальна профілактика; координація виховної і соціально-педагогічної роботи у соціальному середовищі).

Стосовно організаційно-педагогічного компоненту соціально-педагогічного потенціалу закладів позашкільної освіти у полі особливої уваги складник - *соціально-виховне середовище закладу*, яке відповідно до сучасних підходів у

соціальної роботі ми розглядаємо як *інклюзивне освітнє середовище, дружнє до дітей*. Найбільш значущим складником діяльнісного компоненту визначено *соціальне виховання*; особливого значення у сучасному контексті набуває національно-патріотичне виховання дітей та молоді.

4. Теоретично обґрунтовано концептуальні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти (міжнародні стандарти соціальної педагогіки/соціальної роботи; методологічні підходи та ключові методологічні ідеї; принципи; умови реалізації концептуальних основ; критерії ефективності).

За результатами аналізу міжнародних документів (Конвенція ООН про права дитини (1989); Постанова Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010) тощо), наукових публікацій, узагальнено такі *міжнародні підходи та актуальні ключові принципи соціальної педагогіки/соціальної роботи*: дії в найкращих інтересах дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства; забезпечення прав дітей, створення дружнього до дітей середовища; розвиток потенціалу та можливостей особистості.

Визначено *методологічні підходи* до розуміння соціального становлення особистості, а саме: аксіологічний, системний, культурологічний, феноменологічний, екзистенціональний; *принципи* соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти (діяльності, суб'єктності, національної спрямованості, добровільності, неперервності, цілісності; принцип середовища, дружнього до дітей, правового і соціального захисту учнів; соціального партнерства).

5. За результатами теоретичного аналізу визначено *критерії* соціального становлення учнів 8-11 класів: *соціальні знання* (про суспільство, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), *засвоєння соціальних ролей* (учня, члена сім'ї, члена суспільства), *соціальна позиція* (система ставлень, прагнення до реалізації особистісного соціального потенціалу), *наявність орієнтовної життєвої перспективи* (здатність проєкувати себе у напрямі майбутнього), *соціальні уміння* (прийняття групової мети, прийняття нормативного способу діяльності групи, мобільність у виконанні спільної діяльності, якісне виконання своєї частини роботи, самооцінка у контексті спільної діяльності); рівні (високий (просоціальний), середній (нейтральний), нижче середнього, низький (асоціальний)).

Аналіз результатів дослідження стану соціального становлення старших підлітків, старшокласників – учнів закладів позашкільної освіти (констатувальний експеримент: 2012, 2015) дозволив прослідкувати тенденції в умовах суттєвих змін соціально-політичної ситуації в країні; засвідчив загалом позитивні тенденції: учнів із високим (просоціальним) рівнем (51,8%); середнім (нейтральним) (31,7%); рівнем нижче середнього (16,5%); низьким (асоціальним) – не виявлено. За результатами порівняння даних констатувального експерименту (2012) з різних областей України (Сумська, Полтавська, Чернівецька,

Дніпропетровська, Луганська) суттєвих розбіжностей щодо ставлень, позицій учнів не виявлено.

6. Схарактеризовано сучасний стан та особливості соціально-педагогічної діяльності закладів позашкільної освіти з дітьми різних соціальних груп у їх соціальному становленні. Зважаючи на специфіку соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється комплексними закладами позашкільної освіти, визначено такі напрями: соціально-педагогічна підтримка учнів вразливих груп; соціально-педагогічна профілактика у закладі позашкільної освіти; соціальна реабілітація дітей та учнівської молоді з ООП, створення інклюзивного освітнього середовища у закладі позашкільної освіти; соціально-педагогічна підтримка обдарованих учнів.

За результатами аналізу педагогічної практики визначено чотири умовні моделі соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді вразливих груп у закладах позашкільної освіти (1) реалізація системи заходів (соціальних, педагогічних, економічних), що полягають в консолідації зусиль і концентрації ресурсів закладу для надання соціально-педагогічної підтримки, соціального захисту учнів; 2) залучення дітей та молоді вразливих груп до освітнього процесу закладу позашкільної освіти, а також реалізація проєктів, організація відпочинку тощо; 3) організація і проведення закладом позашкільної освіти у співпраці з іншими організаціями і установами, центрами соціальних служб соціальних проєктів і програм, а також концертів, свят, творчих конкурсів, інших заходів; 4) залучення ресурсів, педагогічних колективів, учнів (гуртківці, учасники органів учнівського самоврядування, волонтери тощо) закладу позашкільної освіти до участі в соціальних проєктах, програмах, акціях тощо, які проводяться іншими організаціями).

У контексті аналізу соціально-педагогічної профілактики у закладах позашкільної освіти актуалізовано основні підходи (інформаційний, поведінковий, особистісний) і моделі профілактичної роботи, що склалися на сучасному етапі. Актуалізовано міжнародні підходи до профілактики асоціальних явищ у дитячому і молодіжному середовищі у діяльності міжнародних організацій (*United Nations Children's Fund, UNICEF* та ін.), найбільш дієві програми профілактики (програма досягнення соціально-психологічної компетентності; програма навчання життєвим навичкам; програма зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту; програми, що базуються на підході альтернативної діяльності; програми за методом «рівний-рівному» та ін.).

Зроблено висновок про суттєву роль закладів позашкільної освіти у соціальній реабілітації дітей з ООП, створенні інклюзивного освітнього середовища. Узагальнено, що метою реабілітації дітей з ООП у закладі позашкільної освіти є включення їх до різних сфер соціального життя, забезпечення позитивної соціалізації, соціальної інтеграції. Важливою умовою у такому контексті є створення інклюзивного освітнього середовища. На основі аналізу педагогічної практики визначено умовні моделі соціальної реабілітації дітей з ООП у закладах позашкільної освіти (1) реалізація соціально-педагогічних задач у процесі освітньої діяльності творчих об'єднань соціально-

реабілітаційного напрямку позашкільної освіти; 2) співробітництво закладу позашкільної освіти з установами для дітей з ООП: закладами спеціальної освіти, центрами реабілітації дітей з інвалідністю тощо; 2) заснування закладу позашкільної освіти (реабілітаційний центр, клуб тощо), діяльність якого має на меті соціальну реабілітацію дітей з ООП).

За результатами теоретичного аналізу та дослідження педагогічної практики встановлено, що специфіка позашкільної освіти зумовлює її потенціал у *соціально-педагогічній підтримці обдарованих учнів*. Актуалізовано сутність підходів до феномену обдарованості, здійснено аналіз специфічних проблем обдарованих дітей (труднощі у навчанні, спілкуванні тощо), а також соціально-педагогічних технологій роботи з такими дітьми. Актуалізовано поняття «тьюторство», «тьюторський супровід» та ін.

7. Розроблено та апробовано технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти, у межах якої визначено наступні позиції: принципи; мета супроводу; умови реалізації мети; наявні ресурси; суб'єкти та об'єкти супроводу; задачі супроводу; етапи реалізації технології.

На основі міжнародних та національних підходів у соціальній педагогіці/соціальній роботі визначено такі *принципи*, що складають основу технології соціально-педагогічного супроводу: забезпечення найкращих інтересів дитини; сімейно орієнтований підхід; участь дитини та її батьків у житті суспільства; створення дружнього до дітей середовища; розвиток потенціалу та можливостей особистості; національної спрямованості; доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуального підходу; комплексності. Технологія соціально-педагогічного супроводу передбачає супровід усіх учнів, а не лише тих, хто належить до вразливих груп або має труднощі соціалізації.

Метою соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти є створення соціальних, психологічних, педагогічних умов для соціального розвитку особистості, засвоєння нею соціальних знань (про суспільство, соціальні відносини, соціальні ролі, норми і правила соціальної поведінки), розвитку соціальних умінь, становлення соціальної позиції особистості (система ставлень до соціальних процесів, інших людей, себе як члена суспільства); реалізації особистісного соціального потенціалу (самореалізація у соціальній діяльності; сприяння у рішенні соціальних проблем). *Умови реалізації мети*: реалізація соціально-педагогічного потенціалу закладу позашкільної освіти.

Суб'єкти соціально-педагогічного супроводу: фахівці психологічної служби закладу (практичний психолог, соціальний педагог), педагог закладу позашкільної освіти (керівник гуртка, секції, інших творчих об'єднань, педагог-організатор), батьки або особи, що їх замінюють; представники організацій – партнерів тощо. *Об'єкт соціально-педагогічного супроводу*: старші підлітки, старшокласники, які одночасно виступають *суб'єктами* власного соціального становлення.

Визначено дві групи *задач соціально-педагогічного супроводу*: цільові та інструментальні; акцентовано на двох провідних *задачах*: 1) соціальний розвиток особистості, становлення соціальної позиції особистості; 2) соціально-педагогічна профілактика труднощів соціалізації та порушень у соціальному розвитку особистості.

Процес соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів закладу позашкільної освіти містить наступні *етапи*: I. Етап визначення мети та конкретних задач супроводу. II. Етап прогнозування варіантів вирішення задач супроводу. III. Етап реалізації технології: здійснення комплексу визначених соціальних, психологічних, педагогічних заходів, спрямованих на вирішення задач супроводу. IV. Етап аналітичний.

Провідна педагогічна ідея соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів закладів позашкільної освіти – *створення інклюзивного освітнього середовища, дружнього до дітей*.

У межах формувального експерименту розроблено та апробовано навчальні програми з позашкільної освіти («Юні журналісти», «Основи учнівського самоврядування» (Парламент дітей та юнацтва)); «Дискусійний клуб старшокласників “Точка зору”» та програму соціально-педагогічного тренінгу «Соціальне становлення людини: свідомий вибір цінностей і пріоритетів».

За результатами формувального експерименту зроблено висновок про позитивну динаміку рівнів соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники). Таким чином, у ЕГ кількість учнів з високим (просоціальним) рівнем зросла на 13,0%. Спостерігалось зменшення чисельності учнів, яких ми віднесли до рівня нижче середнього (на 20,1%). Це підтверджує ефективність технології соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) у закладах позашкільної освіти та розробленого у її межах змісту, форм і методів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребує проблематика, пов'язана з реалізацією у закладах позашкільної освіти соціально-педагогічних технологій та актуальних напрямів соціально-педагогічної діяльності, спрямованих на соціальне становлення учнів інших вікових груп.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Литовченко, О. В. (2020). *Соціальне становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти*. (Монографія). Київ: Симоненко О. І. (22,5 др. арк.).

2. Литовченко, О. В. (ред.), Вербицький, В. В., Ковбасенко Л. І., Корнієнко, А. В., & Бойко, А. Е. (2012). *Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу*. Київ: Педагогічна думка.

3. Литовченко, О. В. (2015). Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей у гуртках соціально-реабілітаційного напрямку. *Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей*. (Монографія). Вербицький, В. В., Бойко, А. Е., Корнієнко, А. В., Литовченко, О. В., Пустовіт, Г. П. ... Мачуський, В. В. (ред.). Харків : Друкарня Мадрид.

4. Литовченко, О. В. (2017). Формування ціннісних орієнтацій вихованців у гуртках соціально-реабілітаційного напрямку позашкільних навчальних закладів. *Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах*. (Монографія). Бойко, А. Е., Корнієнко, А. В., Литовченко, О. В., Пустовіт, Г. П., Тихенко, Л. В. ... Мачуський, В. В. (ред.). Київ: ТОВ «Задруга».

Статті у наукових фахових виданнях (у тому числі ті, які індексуються у міжнародних наукометричних базах)

5. Литовченко, О. В. (2010а). Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних закладах як проблема соціально-педагогічної науки. *Народна освіта*, 3. Retrieved from <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/12/statti/litovchenko.htm>

6. Литовченко, О. В. (2010b). Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів: аспекти дослідження. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія "Педагогічні науки: реалії та перспективи"*, 24, 87-91.

7. Литовченко, О. В. (2010с). Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів: рівні реалізації виховних можливостей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 14. кн. 1), 220-229.

8. Литовченко, О. В. (2011а). Соціальне становлення особистості як предмет наукового пізнання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 15. кн. 1), 45-53.

9. Литовченко, О. В. (2011b). Соціальне становлення особистості: соціально-педагогічний потенціал позашкільних навчальних закладів. *Практична психологія та соціальна робота*, 12, 50-56.

10. Литовченко, О. В. (2011с). Теоретико-методичні засади виховання соціально компетентної особистості у позашкільних навчальних закладах. *Нова педагогічна думка: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів»*, Рівне, 9-10 червня. 2011. (с. 14-16).

11. Литовченко, О. В. (2011d). Проблема «соціальне – індивідуальне» у контексті соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 5, 80-85.

12. Литовченко, О. В. (2011е). Соціально-виховне середовище позашкільних навчальних закладів як чинник соціального становлення особистості.

Освітологічний дискурс, 3. Retrieved from http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_1/main.html

13. Литовченко, О. В. (2012а). Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних закладах: до сутності ключової категорії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* (Вип. 14, ч. 1), 169-181.

14. Литовченко, О. В. (2012b). Соціально-педагогічне забезпечення соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах: поняттєво-категоріальний апарат дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 16, кн. 1), 157–165.

15. Литовченко, О. В. (2012c). Соціальне становлення підлітків: дослідження серед учнів позашкільних навчальних закладів. *Народна освіта*, 3 (18). Retrieved from <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/18/statti/litovchenko.htm>

16. Литовченко, О. В. (2012d). Соціально-педагогічна підтримка особистості у підлітковому, ранньому юнацькому віці: роль позашкільних навчальних закладів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*.

17. Литовченко, О. В. (2013а). Сучасні моделі залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Київ: Університет «Україна», 130-139.

18. Литовченко О. В. (2013b). Соціальна реабілітація дітей з особливими потребами як один із напрямів соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 53-57.

19. Литовченко, О. В. (2013c). Соціальна профілактика як соціально-педагогічна функція позашкільного навчального закладу. *Нові технології навчання*, 75, 38-43.

20. Литовченко, О. В. (2013d). Причини і специфіка відхилень у соціальному розвитку і поведінці підлітків, старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 17, кн. 1), 409-419.

21. Литовченко, О. В. (2014а). Програма соціально-психологічного тренінгу «Соціальне становлення особистості». *Практична психологія та соціальна робота*, 2-3, 28-35, 44-46.

22. Литовченко, О. В. (2014b). Соціально-педагогічний супровід соціального становлення дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 18, кн.1), 415-423.

23. Литовченко, О. В. (2015). Роль позашкільних навчальних закладів у формуванні світогляду та ціннісних орієнтацій учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 19, кн.1), 330-340.

24. Литовченко, О. В. (2016). Методичні аспекти формування цінностей дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 20, кн.1), 285-295.

25. Литовченко, О. В. (2017). Сучасний зміст соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 21, кн.1), 144-149.

26. Литовченко, О. В. (2018). Позашкільна освіта України: ціннісні орієнтири та напрями модернізації. *Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 22, кн.1), 133-144.

27. Литовченко, О. В. (2019). Модернізація соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти у контексті загальноєвропейських та українських освітніх змін. *Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 23), 209-220.

28. Литовченко, О. В. (2020а). Литовченко О. В. Позашкільна освіта & неформальна освіта дітей та молоді: концептуальні основи, цілі і цінності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Вип. 24), 300-316.

29. Lytovchenko, O. (2020b). Out-of school & non-formal education: Ukrainian and European dimensions. *Education: Modern Discourses*, 3, 50-55. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-05>

Статті у зарубіжних наукових виданнях

30. Литовченко, Е. В. (2013а). Социально-педагогическая поддержка детей и молодежи как функция внешкольных учреждений. *Ярославский педагогический вестник*, 1 (Том II. Психолого-педагогические науки), 210-214.

31. Литовченко, Е. В. (2013b). Внешкольные учреждения как институт социального становления подростков, старшеклассников. *Доклады Казахской академии образования*, 1–2, 24-32.

32. Литовченко, Е. В. (2013c). Социально-педагогические технологии во внешкольном образовании и их роль в социальном становлении подростков. *Перспективы науки и образования*, 6. Retrieved from <http://pnojurnal.wordpress.com/archive/13-06/>

33. Литовченко, Е. В. (2013d). Роль внешкольных учреждений в решении задач профилактики девиаций в подростковой среде. *Сибирский педагогический журнал*, 6, 189-194.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

34. Литовченко, О. В. (2011). Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних закладах: концептуальні основи дослідження. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали науково-практичної конференції*, Івано-Франківськ, 7 квітня, 2011. (с.153–156).

35. Литовченко, Е. В. (2011). Лаборатория деятельности внешкольных учреждений: научно-педагогические исследования в сфере внешкольного образования Украины. *Дополнительное образование детей: новые вызовы, перспективы развития: материалы Открытой Петербургской заочной интернет-конференции*, 1 ноября – 30 декабря, 2011. Retrieved from <http://forum.anichkov.info/>

36. Литовченко, О. В. (2012). Соціально-педагогічний потенціал позашкільних навчальних закладів: теоретичні аспекти. *Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в позашкільних навчальних закладах: матеріали I Міжнародного симпозіуму психологів позашкільних навчальних закладів*, Київ, 1-3 березня, 2012. (с. 39–42).

37. Литовченко, О. В. (2012). Позашкільні навчальні заклади як інститут соціального виховання. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2011*, Івано-Франківськ. (с.71–74).

38. Литовченко, О. В. (2012). Соціалізація дітей з особливими потребами: роль позашкільних навчальних закладів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: матеріали науково-практичної конференції*, Університет «Україна», Київ. (с.262–264).

39. Литовченко, О. В. (2012). Позашкільна освіта як інститут соціального виховання: особлива роль дитячо-юнацького туризму і краєзнавства. *Інноваційні форми роботи у позашкільній освіті: туристсько-краєзнавчий напрям: матеріали Всеукраїнського семінару-практикуму директорів центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів*, Львів, 18-20 вересня, 2012. (с.65–70).

40. Литовченко, Е. В. (2012). Внешкольные учреждения как институт социального воспитания: историко-педагогический контекст. *Стратегия и ресурсы социального воспитания: вызовы XXI века: материалы Международной научно-практической конференции в рамках VI Сбирского педагогического семинара*, Новосибирск, 6-8 ноября 2012. (с. 56-62).

41. Литовченко, О. В. (2013). Соціальне становлення дітей та молоді як пріоритет позашкільної / неформальної освіти. *Стратегії інноваційного розвитку позашкільної освіти в Україні: матеріали Всеукраїнської конференції директорів позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного профілю*, Київ, 28-30 серпня, 2013. (с. 54-57).

42. Литовченко, О. В. (2013). Специфіка соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2012 рік*, Івано-Франківськ, 10-11 квітня, 2013. (с.327-330).

43. Литовченко, Е. В. (2013). Социально-реабилитационное направление внешкольного образования Украины: состояние и перспективы программного обеспечения. *Дополнительное образование детей в изменяющемся мире: перспективы развития востребованности, привлекательности, результативности: материалы международной научно практической конференции*, Челябинск, 2013. (с.51–57).

44. Литовченко, О. В. (2014). Соціально-реабілітаційний напрям позашкільної освіти: сутність і специфіка. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції*

Інституту проблем виховання НАПН України за 2013 рік, Івано-Франківськ, 10-11 квітня, 2014. (с. 30-32).

45. Литовченко, О. В. (2014). Соціально-педагогічний потенціал соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти в сучасних умовах. *Соціально-педагогічна парадигма виховання : сутність та шляхи реалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Ніжин, 25-26 вересня, 2014. (с.119-121).

46. Литовченко, О. В. (2015). Цінності підлітків та старшокласників: дослідження серед учнів позашкільних навчальних закладів. *Науковий вісник національного еколого-натуралістичного центру*, 1 (Вип. 1, Серія: Педагогічні науки), 30-38.

47. Литовченко, О. В. (2016). Роль позашкільних навчальних закладів у розвитку громадянських якостей і патріотичних почуттів дітей та молоді. *Освітні технології*, 1 (5), 91-99.

48. Литовченко, О. В. (2016). Соціально-педагогічний потенціал соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти. *Освітні технології*, 2 (6), 51-59.

49. Литовченко, О. В. (2016). Технології у позашкільних навчальних закладах, які сприяють соціальному становленню дітей та молоді. *Освітні технології*, 3 (7), 81-91.

50. Литовченко, О. В. (2017). Потенціал соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти у сучасній соціальній реальності. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри*. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 262-268.

51. Литовченко, О. В. (2017). Ціннісні орієнтири та потенціал позашкільної освіти в сучасних умовах розвитку країни. *Науковий вісник національного еколого-натуралістичного центру*, 2 (Вип. 4, Серія: Педагогічні науки), 30-38.

52. Литовченко, О. В. (2017). Потенціал соціально-реабілітаційного напрямку у загальному контексті розвитку позашкільної освіти. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2016 рік*, Івано-Франківськ, 10-11 квітня, 2017. (с. 144-149).

53. Литовченко, О. В. (2017). Потенціал соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти у сучасній соціальній реальності. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри*. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 262-268.

54. Литовченко, О. В. (2017). Ціннісні орієнтири та потенціал позашкільної освіти в сучасних умовах розвитку країни. *Науковий вісник національного еколого-натуралістичного центру*, 2 (Вип. 4, Серія: Педагогічні науки), 30-38.

55. Литовченко, О. В. (2018). Потенціал позашкільної освіти для соціального розвитку дітей та молоді. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 15-16 березня, 2018. (с.101-104).

56. Литовченко, О. В. (2018). Ціннісні орієнтири та зміст соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2017 рік*, Івано-Франківськ, 10-11 квітня, 2018. (с. 168-172).

57. Литовченко, О. В. (2018). Ціннісні орієнтири та напрями модернізації позашкільної освіти в сучасному контексті. *Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України*, Івано-Франківськ. (с. 209-211).

58. Литовченко, О. В. (2019). Актуальні аспекти створення інклюзивного середовища в закладі позашкільної освіти. *Матеріали XVI Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність»*. Київ, 16-18 квітня, 2019. (с. 230-231).

59. Литовченко, О. В. (2019). Інклюзивне освітнє середовище у закладі позашкільної освіти: ключові аспекти. *Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивний освітній простір: проблеми, перспективи та краді практики»*. Київ, 20-21 листопада, 2019. (с.338-340).

60. Литовченко, О. В. (2019). Актуальні напрями модернізації змісту соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2018 рік*, Івано-Франківськ, 10-11 квітня, 2019. (с. 128-131).

61. Литовченко, О. В. (2019). Соціально-реабілітаційний напрям позашкільної освіти: актуальні аспекти модернізації. *Науковий вісник національного еколого-натуралістичного центру, 1* (Вип. 7, Серія: Педагогічні науки), 20-34.

62. Литовченко, О. В. (2019). Модернізація соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти у контексті освітніх змін. *Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України*, Івано-Франківськ. (с. 172-176).

63. Литовченко, О. В. (2020). Особливості змісту і технологій позашкільної освіти для старшокласників. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2018 рік*, Івано-Франківськ, 2020.

64. Литовченко, О. В. (2020). Індивідуальна програма розвитку здобувача позашкільної освіти. *Матеріали XVI Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність»*. Київ, 27–28 травня, 2020. (с. 236-237).

65. Литовченко, О. В. (2020). Актуальні технології позашкільної освіти для старшокласників. *Науковий вісник національного еколого-натуралістичного центру, 1* (Вип. 9, Серія: Педагогічні науки), 18-30.

66. Литовченко, О. В. (2020). Діти з ООП у закладі позашкільної освіти: важливі аспекти. *Науковий вісник Національного еколого-натуралістичного центру*. (Вип. 10, Серія: Педагогічні науки), 70-80.

67. Литовченко, О. В. (2020). Позашкільна освіта України: контекст міжнародного співробітництва. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2020: глобалізований простір інновацій: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 28 травня, 2020. НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України; Локшина, О. І. (ред.). (с.236-237). <https://doi.org/10.32405/978-966-97763-9-6-2020>

68. Литовченко, О. В. (2020). Неформальна освіта дітей та молоді: європейські цілі і цінності. *Value-based Approach in Education and Challenges of European Integration Process: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Суми, 29-30 травня, 2020. (с.81-82).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації Посібники, підручники, методичні рекомендації

69. Литовченко, О. В. (2020). *Зміст і технології позашкільної освіти для старшокласників: методичні рекомендації*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

70. Литовченко, О. В. (2020). Неформальна освіта. *Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики: методичний посібник*. Таланчук, І., Давиденко, А. ...&Базиленко, А. (ред.). Київ: Талком, с.84-87.

Програми

71. Литовченко, О. В. &Панченко, Д. С. (2017). Навчальна програма з позашкільної освіти соціально-реабілітаційного напрямку «Основи учнівського самоврядування» (Парламент дітей та юнацтва)». *Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: методичний посібник*. Мачуський, В. В. (ред.). Київ: ТОВ «Артмедіа прінт», с.97-112.

72. Литовченко, О. В. (2020). Навчальна програма з позашкільної освіти соціально-реабілітаційного напрямку «Дискусійний клуб старшокласників «Точка зору». *Модернізація організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти: методичний посібник*. Мачуський, В. В. (ред.). Київ.

Енциклопедії, словники

73. *Енциклопедія позашкільної освіти*. (2017). РДГУ, НМЦ інноваційних технологій виховного процесу НАПН України, РОППО. Пустовіт, Г. П. (ред.). Рівне: Зень.

Державні доповіді

74. Корнієнко, А. В., Литовченко, О. В., Мачуський, В. В., &Пустовіт, Г. П. (2016). Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості учня. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. НАПН України. Кремень, В. Г. (ред.). Київ: Пед. думка. Retrieved from <http://naps.gov.ua/ua/activities/publications/>

75. Корнієнко, А. В., & Литовченко, О. В. (2017). Виховання та розвиток в системі позашкільної освіти. *Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи»* (за період 2009-2016 рр.). Retrieved from <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>

АНОТАЦІЇ

Литовченко О. В. Теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних позашкільних навчальних закладах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2021.

У дисертації вперше здійснено теоретичне узагальнення та наукове вирішення проблеми соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти.

Проведено теоретичний аналіз проблеми соціального становлення особистості у галузі соціальної педагогіки на основі ідей аксіологічного, системного, культурологічного, феноменологічного, екзистенціального методологічних підходів; визначено теоретичні засади соціального становлення особистості (філософська, соціологічна, психологічна, соціально-педагогічна інтерпретація); уточнено сутність поняття «соціальне становлення особистості» та визначено структуру цього феномену стосовно старшого підліткового, старшого шкільного віку. Здійснено порівняльний аналіз концептуальних основ, цілей і цінностей позашкільної освіти України та неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн, обґрунтовано соціально-педагогічний потенціал комплексних закладів позашкільної освіти у соціальному становленні учнів. Визначено критерії соціального становлення учнів 8-11 класів, рівні за визначеними критеріями (високий (просоціальний), середній (нейтральний), нижче середнього, низький (асоціальний)); з'ясовано стан проблеми у освітній практиці.

На основі теоретично обґрунтованих концептуальних основ соціального становлення учнів 8-11 класів у закладах позашкільної освіти розроблено та апробовано технологію соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів (старші підлітки, старшокласники) закладів позашкільної освіти.

Ключові слова: соціальне становлення особистості, соціальна позиція особистості, старші підлітки, старшокласники, позашкільна освіта України, неформальна освіта дітей та молоді, комплексні заклади позашкільної освіти, соціально-педагогічний потенціал, соціально-педагогічний супровід.

Литовченко Е. В. Теоретико-методические основы социального становления учеников 8-11 классов в комплексных внешкольных учебных учреждениях. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины, Киев, 2021.

В диссертации впервые осуществлено теоретическое обобщение и научное решение проблемы социального становления учеников 8-11 классов в комплексных учреждениях внешкольного образования.

Проведен теоретический анализ проблемы социального становления личности в области социальной педагогики на основе идей аксиологического, системного, культурологического, феноменологического, экзистенциального методологических подходов; определены теоретические основы социального становления личности (философская, социологическая, психологическая, социально-педагогическая интерпретация); уточнена сущность понятия «социальное становление личности» и определена структура этого феномена в отношении старшего подросткового, старшего школьного возраста. Осуществлен сравнительный анализ концептуальных основ, целей и ценностей внешкольного образования Украины и неформального образования детей и молодежи других европейских стран, обоснованно социально-педагогический потенциал комплексных учреждений внешкольного образования в социальном становлении учащихся. Определены критерии социального становления учеников 8-11 классов, уровни по определенным критериям (высокий (просоциальный), средний (нейтральный), ниже среднего, низкий (асоциальный)); выяснено состояние проблемы в образовательной практике.

На основе теоретически обоснованных концептуальных основ социального становления учеников 8-11 классов в учреждениях внешкольного образования разработана и апробирована технология социально-педагогического сопровождения социального становления учащихся (старшие подростки, старшеклассники) учреждений внешкольного образования.

Ключевые слова: социальное становление личности, социальная позиция личности, старшие подростки, старшеклассники, внешкольное образование Украины, неформальное образование детей и молодежи, комплексные учреждения внешкольного образования, социально-педагогический потенциал, социально-педагогическое сопровождение.

Lytovchenko O. V. Theoretical and Methodical Bases of Social Formation of Pupils of 8-11 Classes in Complex Out-of-School Educational Institutions. – Qualifying Research Paper as Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in the speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

In the dissertation, theoretical generalization and the scientific solution to the problem of social formation of pupils of 8-11 classes in complex out-of-school educational institutions have been carried out.

Theoretical analysis of the problem of social formation of personality in the field of social pedagogy on the basis of ideas of axiological, systemic, culturological, phenomenological, existential methodological approaches was conducted; The theoretical foundations of social formation of personality (philosophical, sociological, psychological, socio-pedagogical interpretation) were determined.

The essence of the concept of «social formation of personality» (in relation to adolescents, high school students) as a cultural and historical reproduction of the individual as a person was specified; formation of personality as a subject of social relations and social activity, which embodies the most important socially significant properties: awareness of norms and rules of social behavior, learning social roles, social position (system of attitudes to social processes, other people, themselves as a member of society), ability to design themselves for the future, the focus on self-realization in social activities, social skills; the structure of this phenomenon (cognitive, emotionally-valuable, component of arbitrary impulse, behavioral-practical and self-value components).

According to the results of comparative analysis of conceptual bases, goals and values of out-of-school education of Ukraine and non-formal education of children and youth of other European countries the following has been determined: common positions of conceptual bases: based on ideals of democracy and humanism, freedom and equality; is part of the concept of long life education; promotes lifelong learning; carried out in free time, which is considered as an important and specific educational sphere of children, youth and adults, etc.; goals and values: democratic, social and cultural development, participation of children and youth in public life, protection of heritage and environment (EAICY); creating conditions for leadership, communication, language learning, teamwork skills, learning social roles and more.

The social and pedagogical potential of complex out-of-school education institutions in the social formation of students was substantiated, which contains components: regulatory; theoretical and conceptual; value-targeted; organizational and pedagogical; activity (components of activity: social education; social training; organizational and mass work, cultural and leisure activities; rehabilitation of children and youth, nurturing of healthy lifestyle values; social and pedagogical support and social protection of pupils; social prevention; coordination of educational and socio-pedagogical work in a social environment).

Criteria of social formation of pupils of 8-11 classes, levels (high (prosocial), average (neutral), below average, low (asocial) were defined; the state of the problem of educational practice was determined. The current state and features of socio-pedagogical activities of out-of-school educational institutions with children of different social groups in their social formation were characterized (areas: social and pedagogical support for students of vulnerable groups; social and pedagogical prevention in out-of-school education; social rehabilitation of children and students with SEN, creation of

inclusive educational environment in out-of-school education; social and pedagogical support of gifted students).

On the basis of theoretically substantiated conceptual bases of social formation of pupils of 8-11 classes in out-of-school education establishments the technology of social and pedagogical support of social formation of pupils (senior teenagers, senior pupils) of out-of-school educational establishments was developed and tested.

The introduction of the results and materials of the research in the training of future specialists in the social sphere is presented. In particular, the following was developed and tested: syllabus and curriculum of the discipline «Social Pedagogy» (for higher education institutions); curricula of disciplines «Innovations in social work», «Social development of the individual in the system of non-formal education» (for the training of doctors of philosophy in the educational program «Social work with children and youth»).

Key words: social formation of personality, social position of personality, senior teenagers, high school students, out-of-school education of Ukraine, non-formal education of children and youth, complex out-of-school education institutions, social and pedagogical potential, social and pedagogical support.

Підписано до друку 31.03.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 082
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.